

پلاندانانی زمانی و مافه کانی زمان *

تووف سكاتناب كانگز
وهرگيران: ژيوان روزه لاتی

۱. پيشه کی: نمونه نوییه کانی پلاندانانی زمانی و پلاندانار یژه رانی زمان، پیویستییان به چی ههیه؟

له دوای ئهوهی که، کۆمه لیک له نمونه سه ره تاییه کان به یان بی پلاندانانی زمانی و مافه کانی زمان، کۆمه لیک له چه مکه بنه ره تاییه کانی مافه کانی زمان، به ره چاو کردنی کۆنتیکستی میژووییه که ناماده ده کریت و لیک ده دریتتهوه. به هوی ئهوهی که، به سستی میژووی و پلاندانانی زمانی تا راده یه ک لیکدراوه تهوه، له م به شه دا ههولم ئهوه یه تیشک بخه مه سه ره مافه کانی زمان. لیره دا باشتر وایه مافه کانی زمان و مافه مرۆیه کانی زمان لیک جیا بکه یه وه و پیوه ندیه که له گه ل روانگه میژووییه کورت ماوه کان و پیوه ندیی مافه مرۆیه کانی زمان و مافه کانی مرۆف روون بکریتتهوه. چه مکه بنه ره تاییه پیشکه شکراره کان کۆمه لیک کیشیه سه باره ت به وهی که، کئ یان چی ده توانی خاوه نی مافی زمانی بیت. له لایه ک زمانه کان ده توان مافیان هه بیت و له لایه کی تر مافه تا که که سییه کان، گروپه کان، جه ماوه، دامه زراوه کان و زنجیره کانی تری وه کوو (دهوله ته کانیش) مافیان هه یه و ئه رکی سه رشانیانه [مافه کانی زمان] پیاړین. له چیه تی مافه کانی زمان ده کۆلینه وه و کۆمه لیک خالی جیاواز ده ستنیشان ده که یه. ئایا مافه کان، ده برینی یان که رسته یی، ئه ریئی یان نه ریئی، پیویست یان ناپیویسته یان له سه ر بنه مای به رپرسیاری یان ژیره ده ستیه یه یان تیکه له یه ک له هه مووی ئه م شتانه یه؟ ئه و چه مکه بنه ره تاییه ی که خراونه ته روو بریتین له پرسه کانی نزیک له وهی که، کئ یان چی ده توانیت مافی زمانی هه بیت: له لایه که وه زمانه کان ده توان مافیان هه بیت و له لایه کی تره وه تا که کان، گروپه کان، خه لکه کان، ریکخراوه کان و کۆمه له کانی تریش (له وانه ش دهوله ته کان) ده توانن (وو... ئه رکه کانیا ن)

هه بیت. سروشتی ئه م مافانه باس ده کریت و کۆمه لیک جیاوازی ده خریتته روو. ئایا مافه کان ده برین یان ئامرازی، ئه ریئی یان نه ریئی، پابه ندکه ر یان ناپابه ندکه ر، له سه ر بنه مای بنه ماکانی که سایه تی یان خاکیبوون یان تیکه لکردنی ئه مانه؟ هه ندیک دووبه ره کیی زیاده به دوای خویدا ده هینییت، له گه ل روونکردنه وه یه ک که ره نگه (مافه مرۆیه کانی زمان) له کویدا بوه ستن له په یه ندی له گه ل ئه وانه ئه گه ر یه که خستی دروست (له که مینه کان، و له هه موو کۆمه لگه دا) یه کیک بیت له ئامانجه کانی سیاسه تی زمان، نه ک تواننده وهی زمانی زوره ملی. له کۆتاییدا ره نگه تواننده وه بیته هوی نه مانی زمانه کان ئه گه ر ئه ندانانی پیویست له گروپه که بگوازیته وه بو گروپیک له زمانی تر دا. به م پییه من پرسیار ده که م که کامه (مافه مرۆیه کانی زمان) به تایه ت له په ره ده دا، پیویسته بو یه کگرتن. دوای روونکردنه وه و باسکردن، دۆخیکی هونه ری (مافه مرۆیه کانی زمان) به کورتی زه ق ده کریتته وه. بابه ته که به چه ند پرسیکی مشتمراوی کۆتایی پی دیت و چه ند سه رنجیک سه باره ت به رۆله کانی زمانه وانی کارپیکراو. دیاره زمانه وانی کارپیکراو ده بیت فره و نیوان لقه کانی زانست بیت به مه به ستی ئه وهی که بتوانیت له ئاستی مملاتیکیه ک دا بزیه ت که وا پیشنیار کراوه. سیاسه تی زمانی به م شیوه یه پیناسه کراوه: "۱" وه کوو هه ولیکی سیسته ماتیک، "۲" وه کوو هه ولیکی عه قلانی، که له سه ر بنه مای تیوری له سه ر ئاستی کۆمه لگا بو ده ستکار یکردنی ژینگه ی زمانه وانی به ئامانجه ی زیادکردنی خۆشگوزهرانیی گشتی. به شیوه یه کی گشتی له لایه ن ده زگا فه رمییه کان یان جیگره وه کانیا نه وه ئه نجام ده دریت و ئامانج له وه ش به شیک یان هه موو ئه و دانیشتووانه یه که له ژیر ده سه لاتی ئه وانه ده ژین. (Grin 2000: 7) پلاندانانی زمان کاریکه یان ده بی کاریک بیت سیاسه تی

زمانى لى بىكەۋىتتە. مەرجىكى پىشۋەختە يە بۇ ئەۋەدى سىياسەتتىكى زمانى سىستېماتىكى و عەقلىنى بىت و بىنەمايەكى تىۋرىكى ھەبىت، بە بى گويدان بەۋەدى كە ئايا مۇۋق پىلانى بۇ دانانى دۇخ و پەيوەندى نىۋان زمان ھەيە يان نا (پىلاندانانى دۇخ)، فۇرم و ناۋەرۇكى زمانەكان (پىلاندانانى بىنەرەتى) يان فىرکردن و فىرپوونى زمانەكان (پىلاندانانى ۋەدەستەپىنان) (ھەرۋەھا بىرواننە رۇماين). مافى زمان لە دواى ئەمە پىناسە دەكرىت. دەتۋانرېت دوو جۇر گىنگىدان بە مافى زمان لە يە كتر جيا بىكرىتتە. يە كىكىكان "بەرژەۋەندى دەبرىنە بە زمان ۋەكوو نىشاندەرى شۇناس"، ئەۋى تر "بەرژەۋەندى نامرازى بە زمان ۋەكوو نامرازى پەيوەندى" (Rubio-Marín 2003: 56) يە. ئەمانە تا رادەيەك لە نىكەۋە لەگەل ئەۋ مافانەدا دەگونجېت كە سىكوتاب-كانگاس و فىلېپسۇن (۱۹۹۴) بە مافە "پىۋىستەكان" و "ئاراستەكراۋى دەۋلەتمەندىكردن" ناۋيان بىردوۋە. مافە زمانىيە دەبرىنەكان (يان ناامىرەكان) "ئامانجى دەستەبەركردنى تواناى كەسىكە بۇ چىژۋەرگرتن لە ژىنگەيەكى زمانەۋانى پارىزراۋ بە زمانى داىكى و شانسى دادپەرۋەرەنەى گروپىكى زمانەۋانى بۇ خۇبەرھەمپىنانەۋەى كولىتورى" (Rubio-Marín 2003: 56). تەنيا ئەم مافانەن كە روبيۇ-مارىن بە "مافى زمان بە مانايەكى توند" ناۋى دەبات. بە واتايەكى تر، دەتۋانرېت ئەمانە ۋەكوو مافى زمانەۋانى مۇۋق سەير بىكرىن (بىروانە خوارەۋە). مافەكانى زمانى نامرازى "ئامانجىان ئەۋەيە كە زمان بەربەست نىيە لەبەردەم بەھەرەمەندىبوونى كارىگەرەنەى مافەكان بە رەھەندىكى زمانەۋانى، لەبەردەم بەشدارىكردن مانادار لە دامەزراۋە گىشتىيەكان و پىرۇسەى دىموكراسىدا و لەبەردەم بەھەرەمەندىبوون لە دەرفەتە كۆمەلايەتى و ئابۋورىيەكان كە... پىۋىستىيان بە شارەزاىى زمانى ھەيە" (Rubio-Marín 2003: 56).

رېگە بەدن ھەندىك كەيس لەبەرچاۋ بىگرىن، كە بوون يان نەبوونى دوو چەمكى پىلاندانانى زمان و مافى زمان لە لايەنى مېژۋىيەۋە تا رادەيەك رۋونە يان ئەۋەدى كە ھەبوۋە. ھەرۋەھا ئەمە رەنگە لە لايەك پەيوەندى نىۋان ئەۋ دوو چەمكە نىشان بدات، لە لايەكى تىرىش گىنگى ھەبوونى لانىكەم مافى زمانى لە شوپىنى خۇيدايە.

۲. پىلاندانانى زمانى و مافى زمان و مافە مۇۋقىيەكانى زمان
۲.۱. پاراستنى زمانە تايىبەتەكان

لە سالى ۲۰۰۲، ئەنجومەنى زمانىيە نەتەۋە يەكەمەكانى سۋىنگراسى خۇجىي، راپرسىيەكى لە ۲۴ كۆمەلگەى رەسەن لە باشۋورى ئۇنتارىۋ، كەنەدا، ئەنجامدا كە بىكەكەيە لەسەر نامارەكانى سەرژمىرى لە سالى ۱۹۹۵ كۆمەلگەكان كۆى ژمارەى دانىشتۋانى رەسەن/خۇجىي ۵۱،۷۷۸ كەس بوو. لەۋ ژمارەيەش ۵۰ ھەزار و ۷۷۱ كەس تەنھا بە ئىنگلىزى قسەيان كىردوۋە ئەمە لە كاتىكدايە ۱۶۰۱ كەس جگە لە زمانى ئىنگلىزى بە زمانى رەسەنى ناۋچەى خۇيان قسەيان كىردوۋە. بەرزترىن رېژەى قسەكەرانى رۋان لە گروپە تەمەنيەكانى نىۋان ۵۱ بۇ ۷۰ سالدا بوۋە و تەنانەت لەم گروپە تەمەنيەشدا تەنيا نىكەى چارەگىك قسەكەرانى رۋان بوون. لە خوار تەمەنى ۲۰ سالەۋە ھىچ قسەكەرىكى شارەزا نەبوون و تەنانەت لە گروپى تەمەنى داھاتودا، ۲۱-۳۰ سال، تەنيا لە سەدا يەك، لە زمانە زىگماكىيە كۆنەكاندا شارەزا بوون. نىكەى دوو سەد سال لەمەۋبەر، ھەموو بە تەمەنىكى رەسەن لە كەنەدا زمانى خۇى بە باشى دەزانى. جگە لەۋەى زۆرىك چەند زمانى رەسەنى تىرىشيان دەزانى، ھەندىكىيان ئىنگلىزى يان فەرەنسىيان دەزانى. ئايا ئەمە لە رۋوى مېژۋىيەۋە دەرتەنجامى پىلاندانانى

زمانە؟ بەلى، دەۋلەتى كەنەدا پىلانى دانا كە زمانە رەسەنەكان نەمىنن. ئايا لە ئەنجامى نەبوونى مافى زمانى مېژۋىيەۋە؟ بەلى. لە باشۋورى ئۇنتارىۋ لە رېگەى ھىچكام لەم زمانە رەسەنەنە فىرگە نەبوۋە و نىيە و بۇ ھىچ مەبەستىكى فەرمى بەكارناھىنرېن. لە كۆنفرانسى "بەرزكردەۋەى دەنگەكانمان" كە ئەنجومەنى زمان لە ئۇكتۇبەرى يەكەمى ۲۰۰۳ رېكى خىستبوو، گوپم لە ھەندىك مىندال و گەنج بوو كە بە چەند زمان قسەيان دەگرد؛ ئەمەش دەرتەنجامى پىلاندانانى زمانى ناۋخۇيى و خەپاتە لە نىۋان خۇدى گەلانى رەسەن. دەۋلەتى كەنەدا تا ئىستا شتىكى ئەۋتۋى نەكردوۋە بۇ پىشتىگرىكردن لە بوژاندەۋە و پەرەپىدانى زمانە رەسەنەكانى كەنەدا، سەرەراى ھەندىك بەلىنى زارەكى (و دارايى) ئەم دوايىيە، لە كۆى ۶۴ زمان لە كەنەدا، تەنانەت ئەگەر چىتر بەكارھىنانيان بە ئاشكرا لە ھىچ چوارچىۋەيەكدا قەدەغە نەكرىت، دەتۋرېت كەمتر لە نىۋو دەيان زمانىيان شانسى مانەۋەيان لەم سەدەيەدا ھەيە (بىروانە Burnaby 1996). لە كوردستانى توركيا پەرۋەرەدە لە رېگەى مىدىيى كوردىيەۋە ناكىرىت و تەنانەت لە فىرگەكاندا زمانى كوردى ۋەكوو بابەتېك ناخوئىندىت. ئەمەش واتە زۆرىيە كوردەكان تواناى ئەۋەيان نىيە بە زمانەكەيان بخوئىننەۋە و بنووسن. تەنانەت ئەگەر ئىستا زمانى كوردى لەسەر شەقامەكان و تەنانەت لە رادىۋىشدا بىسىترىت، زۆرىك لەۋ رېسايانەى كە بەكارھىنانى فەرمى قەدەغە دەكەن ھىشتا لە شوپىنى خۇيانن، ۋەك چۆن لە سەرەتاي ۱۹۲۰ بوون بە كەسىك لە پىلاندانانى زمانى كۆمەلكوژىي ھۇشيارانە. دەۋلەت لە داۋاكارى گىشتى داۋاي شەش مانگ زىندانىكردن دەكات بۇ ۱۳ سەركرەدى حزبى فىدرالى Hakbar چونكە لە كۆنگرەى حىزبەكەياندا زمانى كوردى بەكارھاتوۋە؛ دۇسيەى دادگا لە مانگى

مەى ۲۰۰۵ دەستى پى كىرد. كوردەكان ھىشتا ھىچ مافىكىيان نىيە (بەھارى ۲۰۰۷)، سەرەراى ئەۋەدى كە دەۋلەتى تورك بە پىچەۋانەۋە بانگەشە دەكات. تەنانەت ئەگەر تۋاندەۋەى بەرفراۋانىش ھەبوۋىت، ژمارەى تەۋاۋەتى كوردەكان بەۋ مانايەيە كە زمانەكە لە بەرامبەر ھەموو مەترسىيەكدا دەمىنيتتەۋە و بە باشى دەبكات. لە كوردستانى عىراقدا زمانى كوردى زمانىكى فەرمىيە؛ پەرۋەردە بۇ كورد ئىستا لە رېگەى مىدىيى كوردىيەۋەيە، زمانى ئىنگلىزىش ۋەك زمانىكى بىانى فىر دەبىت. سەرەراى ئەۋە، چەندىن كەمىنەى پەرۋەردە، زمانى داىكىي مامناۋەندىيان ھەيە. زمانى سۋىدى لە فىنلاندا لە مېژۋودا پىلانى زمانى ئەرتىنيان ھەبوۋە، كە لەگەل يەككىك لە باشترىن رېژىمەكانى مافى زمان لە جىھاندا بۇ ھەر كەمىنەيەكى زمانەۋانى تىكەل كراۋە. خىشتەى ۱ (سەرچاۋە: [http://www.finland.org/finnswedese.html# language%20laws](http://www.finland.org/finnswedese.html#language%20laws)، دەستراگەيشتن بە ۱۵ى ئەيلۋولى ۲۰۰۳، ناۋنىشانى ۋىب ئىستا بەسەرچۋە) ژمارە و رېژەى سەدى سۋىدى زمانەكانى فىنلاندا لە سالى ۱۶۱۰ تا ۱۹۹۵ نىشان دەدات. تەنانەت ئەگەر ھەردوۋ رېژەكە (سالى ۱۶۱۰) و ژمارەكان (لە سالى ۱۹۴۰ بەھۋى كۆچبەرى و ھاۋسەرگىرى تىكەلاۋەۋە) كەمىان كىردىتتەۋە، ژمارە رەھاكان ئەمىرۇكە ھەمان شتن لە سالى ۱۸۸۰ بوۋە و رۋونە ئەۋ مىندالە سۋىدىيەنەى كە داىك و باۋكىيان بە دوو زمانى سۋىدى و فىنلاندى قسە دەكەن و لە فىنلاندا گەۋرە دەبن، بەلام بە زمانى سۋىدى قسە دەكەن. زۆرىيەيان دەتۋانن لە رېگەى زمانى سۋىدىيەۋە، لە زانكۆشەۋە، چاۋدېرىي رۇژانە و خوئىندىيان ھەبىت. قسەكەرىكى سۋىدى دەتۋانن رۇژانەكانى رۇژانە بە زمانى سۋىدى بخوئىننەۋە، گوئى لە رادىۋ و تەلەفون بىكرىت، بچىتە كلىسە، خىزمەتگوزارى سەربازى ئەنجام بدات، بچىتە

خشتەى ۱. ژمارە و ریزەى سەدى سویدی زمانەکان لە فینلاند لە ساڵی ۱۶۱۰ تا ۱۹۹۵

Year	No.	% of total population	Year	No.	% of total population
1610	70,000	17.5	1930	342,900	10.1
1749	87,200	16.3	1940	354,000	9.5
1815	160,000	14.6	1950	348,300	8.6
1880	294,900	14.3	1960	330,500	7.4
1890	322,600	13.6	1970	303,400	6.6
1900	349,700	12.9	1980	300,500	6.3
1910	339,000	11.6	1990	296,700	5.9
1920	341,000	11.0	1995	294,664	5.8

خشتەى ۲. بوون یان نەبوونی پلانداریزى زمان و مافی زمان

پلانداران بۆ زمان	مافەکانى زمان
-	+
<ul style="list-style-type: none"> 1. FinlandSwedesinFinland 2. Francophones in Canada 3. Kurds in Iraqi Kurdistan 	<ul style="list-style-type: none"> 4. Sweetgrass First Nations in Canada 5. Kurds in Turkish Kurdistan 6. Italian speakers in the USA 7. Most Deaf communities in Asia and Africa

خشتەى ۳. نامادەبوون یان نەبوونی ریزەى پلانداریزى زمان و مافەکانى زمان

پلانداران بۆ زمان	مافەکانى زمان
-	+
<ul style="list-style-type: none"> 1, 2, 3 	<ul style="list-style-type: none"> 5 4 Neither planning nor rights 6, 7

۱. فینلاند-سویدیەکان لە فینلاند؛ ۲. فرانکوفۆنەکان لە کەنەدا؛ ۳. کورد لە کوردستانی عێراق؛ ۴. یەكەم نەتەوەکانی (سوئیتراس) لە کەنەدا؛ ۵. کورد لە کوردستانی تورکیا؛ ۶. ئیتالی زمانەکان لە ئەمریکا؛ ۷. زۆریەى جەماوەرى کەرەکان لە ئاسیا و ئەفریقا.

دادگا، مامەلە لە گەڵ دەسەلاتە نیشتمانی و ناوخوازییەکان بکات، بە کورتی زۆریەى ژبانی خوێ بە زمانى سویدی بەرپۆه ببات، ئەگەر ئەو بەیت کە ژن/پیاو دەیهوێت؛ هەرۆهە دەتوانیت هەموو ئەمانە بە زمانى فینلاندی ئەنجام بدات (بۆ یاسای نوێی زمانى فینلاندی لە ساڵى ۲۰۰۴ سەیری ئەم مەلپەرە بکە) <http://www.om.fi/20802.htm>. ئەم دۆخە زۆر دوورە لە دۆخى رەسەنى کەنەدا. لە کەنەدا، کەسانى رەسەنى فەرەنسى، بە تايهت لە (کيبک)، مافی هاوشتیوى سویدیەکانى فینلاندىان هەیه، بە هەمان شێوه پلانى زمانى زۆر وردیان لە گەلدايه. دەتوانیت هەندىک بارودۆخ بە چوارگۆشەیهكى سادە فەرمى بکات، کە تیبدا هیمای خستەسەر ئامزە بە بوونی پلاندارانى زمان و مافی زمان دەکات و هیمای کەمکردنەوش ئامزە بە نەبوونی پلانى زمانى مافی زمانى دەکات. من کەیسەکان و هەندىکى ترم لە خشتەى ۲ داناه. خوینەر بانگهێشت دەکریت بۆ زیادکردنى نموونه و ژمارەیان.

مروّف دەتوانیت لە ئیستاه هەندىک تیببى سەرەتایى هەبیت. یەكەم: ئاشکرایە کە نە پلاندارانى زمان و نە مافی زمان یان هەردووکیان/یان پرس نین. ئەوان هەمیشە ریزەییەن. دەکریت کەم تا زۆر پلانداران هەبیت، هەرۆهە دەتوانیت کەم تا زۆر ئاشکرا یان شاراه بێت. رەنگە ”پلانداران” کەم تا زۆر ئاگادارى ئەو راستییه بن کە لە راستیدا پلاندارانى زمان ئەنجام دەدەن. بە هەمان شێوه، تاکەکان، گرووپەکان، گەلان و دەولەتەکان دەتوانن بەهەرمەند بن یان کەمتر لە مافی زمانى (و بە تايهت، مافە زمانىەکانى مروّف) یان زۆر زیاتر، یان دیسانهوه کەم تا زۆر بە ئاشکرا یان بە شاراهیهى، بەهەرمەند بن یان پێیان بدەن. بەم شێوهیه هەموو نموونهکان دەبیت لەسەر بەرەوام دابنرێن و ئەمەش ئەوهیه کە لە

خوارهوه لە خشتەى سى ئەنجام دەدریت، بە کارهێنایى ژمارەکانى خشتەى دوو بۆ کەیسەکان. تا دۆخیک لە ناو خشتەیهک زیاتر بەرهو راست دابنریت، لە روانگەى مافی زمانهوه دۆخە کە خراپتر دەبیت. تا لە خوارهوه لە ناو خشتەیهک دابنریت، پلانداریزى کەمترە (یان پلانداریزى کەمتر ئاشکرا دەبیت). خوینەر بانگهێشت دەکریت کە ئەو دۆخانە بخاتە ناو خشتە کەوه کە بە باشى دەیزانیت. هەرۆهە جیگەى سەرئەجە کە ئەوهەندە قورسە دۆزینەوهى ئەو گرووپانەى مافیان هەیه بە بى پلانداران (رەنگە کۆمەلێک زۆریهیهكى زمانهوانى، یان کۆمەلگەیهكى تاکە زمانى تەواو دابراو) مافەکانى زمان لە زۆریهى حالەتەکاندا بەرھەمی خەباتە. (خشتەى ۳)

دووهم: زۆریهى زمانهوانى لە زۆریهى ولاتان مافی زمانى زۆریان هەیه، بە تايهت ئەو ولاتانەى کە زۆریهیهكى بەکلاکەرەهەیان تیبدايه (نەک زۆریک لە گرووپه زمانەکان کە هیچیان زۆریه پیک ناهینن کە ئەمەش دۆخى زۆریک لە ولاتانى ئەفریقا). زۆریه کەسانى ئاسایى کە نوینەرایهتى زۆریهى زمانهوانى دەکەن (رووسى قسەکەر لە رووسیا، تورک قسەکەر لە تورکیا، زمانى پورتوگالی لە بەرازیل، ئینگلیزى قسەکەر لە ئوسترالیا) پیویست ناکات هیچ کاریک بکەن بۆ بەدەستھێنایى مافی زمان؛ ئەمانە بە روونى و راشکاوانه سەر سەر دەکرین و دەولەت هەموو شتیک لە رێگەى میدیای زمانى بالادەستەوه وه کوو شتیکى ئاسایى ریک دەخات. هیشتا مروّف ناتوانیت بلیت مافەکانیان لە ئەنجامى پلانداریزیه نابیت تەنانهت ئەگەر زۆریهى گرووپه کەش ئاگادارى ئەم پلانداریزیه نەبن. بەلام رەنگە زۆرجار کەمینە زمانیهکان پیویستیان بە خەبات هەبیت بۆ بەدەستھێنایى مافی زمان، زۆرجار لە گەڵ دەولەت یان نوینەرانى زۆریهى زمانهوانیدا لە مملەتێدان، واتە دەبیت دزایهتى ئەو پلاندارانى زمانى

نەرىنىسى و زورجار پاكتاو بكنههوه كه دهولتە تىيدا بهشداره. له زور حالەتدا دهولتە هيج پلانتيكى زمانى نەرىنيان بۇ جىيەجى ناكات، يان هيج مافىكيان پى نادات و دەبىت خۇيان ئەو كارە بكنە. پلاندارپىژىيە زمانىيەكان كه له لايەن دەولتەكانهوه دەكرىت دەتوانىت نەرىنى يان نەرىنى بىت بۇ گەلانى رەسەن يان كەمىنە زمانىيەكان و دەولتەكان دەتوانن مافى زمانىان پى بدن يان مافى زمانىان لى زەوت بكنە. پلاندارپىژىيە دەتوانىت له لايەن خاوەن نەركهوه ئەنجام بدرىت (ئەو كەسەي كه بريارە مافەكان بدات، زۆربەي كات دەولتە، له گەل دەسلەتە جياوازەكانى وهكوو دەسلەتدارانى فيرگە) يان له لايەن قازانجمنەندانهوه. له دۇسيەكانى فينلاندى- سویدی و فەرەنسى، زمانهوانى كەندى له لايەكهوه و نەتەوه يەكەمەكانى (سویتیگراسى) كەندا و كورد له توركيا و [ئيران] له لايەكى دىكەوه، دەولتەكانى هەريەكەيان پلاننانى زمانىان كردوو، بهلام بۇ كەمىنە زمانهوانىيەكان، به بى زەمانەندى ئەوان (نەتەوهى سویتیگراسى كەندا، كورد له توركيا) يان له گەل كەمىنە (فينلاندى، فرانكوفونەكانى كەندا). ئامانجى پاراستن و پەرەپىدانى زمانى سویدی و فەرەنسى بووه له حالەتيكدا و كوشتنى زمانە رەسەنەكان و زمانى كوردى له حالەتيكى تردا. لهوانەبه هەردوو حالەت هەبن بۇ ئەوهى دەولتە پلانى رىوشوئى نەرىنى بۇ كەمىنەكان دابنىت به بەشدارى زور كەمى كەمىنەكان، هەروەها ئەو حالەتەهەي كه كەمىنە خۇى پلانى رىوشوئىنەكان دابنىت، كه بەشدارى له پاراستنىدا ناكەن، بهلام ئەمانە ئاوارتەيه.

۲.۲. پاراستنى هەمەچەشنىي زمانهوانى جيهان

له جيهانتيكى گرېدراوى يەكترى كه دەولتەي تاكرمان نىيە، بوون يان نەبوونى مافى زمان،

به تايبەت مافە زمانىيەكانى مرؤف، ئەمرؤ رۆليكى زياتر دەگرىت له پاراستن يان نەمانى زمانهكانى جيهاندا. ئەگەر بوونى ئەم مافانە له ئەنجامى هەردوو پلاندارپىژىيە و خەباتهوه بىت، مرؤف دەبىت بىرسىت ئايا جوړى نوپى پلاندارپىژىيە زمان و پلاننانەرىي زمان پىويستە بۇ بەرپەرچدانهوهى لهناوچوونى فرەچەشنى زمانهوانى هەسارەكه؟ گەشبنترين پىشبنىيەكان سەبارەت بهوهى كه بهسەر زمانهكانى جيهاندا روو دەدا، ئەوه پيشان دەدا كه له دەرووبەرى سالى ۲۱۰۰ لانى كەم ۵۰% نىزىكەي ۷ هەزار زمانى قسەكراوى ئەمرؤكه فەوتاون يان زور به جدى له مەترسى لهناوچووندا بن. ئەم خەملاندنە كه له مايكل كراوسهوه (۱۹۹۲) سەرچاوهى گرتوو، هەروەها ئەو خەملاندنەيه كه له لايەن يونسكووه بەكارهاتوو (بروانە <http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php>). خەملاندنە رەشبنەكان بهلام هيشتا تەواو راستبنانە بانگەشەي ئەوه دەكەن، رەنگە ۹۰-۹۵%ى زمانە قسەكراوهكانى ئەمرؤكه كەمتر له سەد سالدا لهناوچوون يان مەترسى له ناوچوونيان له سەرە. ئەمە خەملاندنى كراوس ئەمرؤيە (بۇ نموونە ۱۹۹۶، ۱۹۹۷؛ هەروەها سەيرى Krauss, Maffi, and Yama- 2004 moto بكه). گرووبى پىسپورانى تايبەتى يەكەي مىراتى كولتورى نامەنەوى يونسكو سەبارەت به زمانە لهناوچووكان (بروانە يونسكو له راپورتەكەياندا سەبارەت به "زىندووبى زمان و مەترسىدار" بەكاردههينن، لهوانەيه تەنیا ۳۶۰۰ زمانى زارەكى وهكوو زمانى بى هەرەشه بىمىنەتەوه، كه له لايەن نەوهى دايك و باوكهوه بۇ مندالان دەگوازيتهوه. رەنگە ئەمانە زۆربەي ئەو زمانانە بگرىتهوه لەمرؤدا زياتر له يەك مليون قسەكەريان هەيه و چەند زمانىكى ترىش. نىزىكەي هەموو ئەو زمانانەي كه دەبىت نەمىنن زمانە رەسەنەكان

دەبن، و زۆربەي زمانە رەسەنەكانى ئەمرؤ نامىن، جگە له زمانە زور كەمەكان كه له رووى ژمارەيەوه بههينن (بۇ نموونە، كىچوا، ئامارا، بۇدو) يان پىنگەي فەرمىيان هەيه (بۇ نموونە، ماورى، هەندىك زمانە سامىيەكان) هيشتا خەملاندنە رەشبنانەترەكان گومان لهوه دەكەن تەنیا ئەو ۴۰-۵۰ زمانە دەمىنەوه كه خەلك دەتوانن له چەند سالى داهاوتودا له گەل سۆب و سەلاجە و قاوهدا قسە بكنە، واتە ئەو زمانانەي كه نەرمە ئامىرى ماىكروسۆفت، مىنيوى مۆبایلى نۇكيا و هتدىان تىدايه، وەرگىرانىيان بۇ دەكرىت (Rannut 2003). چاپكەرە نوپىكەم (۲۰۰۵) هەندىك رېنمىيە به ۳۲ زمان هەيه، له نيوياندا هەندىكيان به ژمارە تا رادەيهك بچوون و هكوو ئىستونى، لاشى و لىتوانى. هەروەها دەتوانىت ژمارەي ئەو زمانانە بهكاربهينىت كه فىلمەكانى هارى پۆتەر بۇ دۆبلاژ دەكرين - مندالانى كەتلۆنى زمان له بارسىلۆناي كەتلۆنيا، خۇيشاندىنكى گەورەيان ئەنجامدا و داواي دۆبلاژكردى فىلمەكانيان بۇ زمانى كەتلۆنى كرد و بەلگىيان وەرگرت. كەس نازانىت زمانى هىمىا جيهان چى بهسەر دىت. ئەمرؤكه هيج بىرۆكهيك نىيە كه چەند زمانى هىما له ئاراداىه. چاپى ۱۴ ئىتنۆلۆگ تەنیا ۱۱۴ زمانى هىمىا تىدايه. بەداخهوه هەلە و كەلېنى زور له ئىتنۆلۆگدا به گشتى هەيه، و به دلنبايەوه كەلېنى زور گەوره بۇ لىستكردى زمانە هىمىيەكان هەيه. له هەموو شوپىنكى جيهاندا، كەرەكان هەن و لەو شوپىنەي كه كەسانى بىستن زمانى قسەكردىان پەرەپىداوه، كەرەكان زمانى هىمايان پەرەپىداوه. ئەمانە له هەموو روويهكهوه زمانى تەواون (بۇ نموونە، بروانە Lane 1992؛ Ladd 2003). فیدراسیونی جیهانی كەرەكان (www.wfdeaf.org) مەزەندە دەكات كه نىزىكەي ۷۰ مليون كەسى كەر له جيهاندا هەبىت. تەنیا له

ئاوتياروا/نيوزيلەند، زمانى هىما پىنگەيهكى فەرمى هاوشىپوهى زمانى هىما هەيه. زمانە فەرمىيەكانى تر (لەم حالەتەدا ئىنگلىزى و مائورى) له دەيان ولاتدا زمانى هىما له پىكهاتهكەيدا هاتوو. كاتىك كه هەمەجوړى زمانهوانى جيهان به رىزەيهكى خىراتر له جارن له مئووى مرؤفایه تىدا لەناو دەچىت، ئايا ئەمە شتىكه كه له ئەنجامى پلاننانى زمانە؟ ئايا هەندىك دەزگای پلاننانى زمانى نيودهولتەي يان نىشتمانى برىريان داوه كه جيهان پىويستى به زمانى كەمتر هەيه و به پىي ئەو ئاواتە كاربان كردوو؟ ئايا ئەوهى بەگشتى بهسەر زمانەكاندا دىت شتىكه به شىپوهەكى عەقلانى پلانى بۇ دانراوه يان دەتوانىت پلانى بۇ دابنىت؟ ئايا مافى مرؤفى زمانهوانى دەتوانىت بەشدارى بكات بۇ پىشتگىرىكردى پاراستنى زمانەكان و بەم پىيەش هەمەجوړىي زمانهوانى؟ ئەو پرسە سەرەكىيەي كه ئەم بابەتە ئامانجى باسكردنە ئەويه كه پلاننانى زمان و مافەكانى زمان تا چەند دەتوانىت بەشدارى بكات له دۆخە توندهكانى گۆرانى زماندا كه زمانە (قسەپىكراوهكان يان واژۆكراوهكان) بەكارنەهينراون.

۲.۳. زمانى تواندەوه يان يەكگرتن

زۆرىك لهو ترسانەي كه رىگرى له دەولتەكان دەكەن له گەرەنتىكردى (مافى مرؤيى زمانى) لهو بانگەشانەوه سەرچاوه دەگرن كه پىدانى (مافى مرؤيى زمان) و بەم شىپوهيه پاراستنى جوړاوجوړى زمانهوانى رىگرى دەكات له يەكگرتنى دەولتەتيك له رىگەي زمانىكى هاوبەشهوه. دەوترىت جوړىكى تايبەتى ئامانجى سياسەتى زمان، ئەويش ئاسىمىلەكردى زمانهوانى كەمىنەكانە، ئەم يەكگرتنە زياتر دەكات. دەستورەكانى توركيا له سەردەمى مستەفا كەمالهوه (ئەتاتورك) جەختيان له سەر (بەكپارچەيى

دابه‌شهنه‌کراوی ده‌ولت له‌گه‌ل خاک و نه‌توه‌که‌ی کرد و ئامازه‌ی به‌وه‌ داوه) زمان یه‌کێکه له‌تابیه‌تمه‌ندییه‌ جه‌وه‌رییه‌کانی نه‌توه‌یه‌ک. ئه‌وانه‌ی سه‌ر به‌ نه‌توه‌ی تورکن، له‌ سه‌رووی هه‌موو شتییک و به‌ ره‌ها ده‌بی به‌ تورکی قسه‌ بکه‌ن. [...] ئه‌و که‌سانه‌ی که به‌ زمانیکی تر قسه‌ ده‌که‌ن ده‌توانن له‌ دۆخیکی سه‌ختدا له‌گه‌ل که‌سانی تر که به‌ زمانه‌کانی تر قسه‌ ده‌که‌ن هاوکاریمان بکه‌ن و ریوشوین بگره‌به‌ر. (که‌مال ۱۹۳۱)

تورکیا هه‌شتا هه‌ر جوژه به‌کاره‌ینانیکی فرمی زمانی کوردی وه‌کوو هه‌ره‌شه‌یه‌ک بو سه‌ر ئه‌م یه‌کتیه‌یه‌ ده‌بینیت، ده‌توانریت بو نمونه له‌ دوا‌یین "هه‌موار کردنه‌وه‌کانی یاسای په‌روه‌رده و فیرکردنی زمانی بیانی" (۲۰۰۲) دا ببینریت. چه‌مکه‌کانی په‌یوه‌ندیدار به‌ یه‌کگرتن و تواندنه‌وه‌ پێویسته‌ پێناسه‌ بکړین بو ئه‌وه‌ی بزاین ئایا سیاسه‌تیکی زمان که‌ نکۆلی له‌ (مافی مرویی زمان) ده‌کات به‌راستی ده‌بیته‌ هۆی یه‌کگرتن. تواندنه‌وه‌ ده‌توانریت به‌م شیوه‌یه‌ پێناسه‌ بکړیت: (ئا) نه‌مانی تاییه‌تمه‌ندییه‌ جیاوازه‌کان، واته‌ به‌ شیوه‌یه‌کی بابه‌تیانه له‌ ده‌ستدانی توخمه‌ تاییه‌ته‌کان له‌ کولتوری ماتریال و ناماتریال و له‌ رووی بابه‌تییه‌وه له‌ ده‌ستدانی هه‌ستی سه‌ر به‌ گرووپیکی نه‌توه‌یه‌ی دیاریکراو بوون و (ب) له‌ هه‌مان کاتدا، به‌ شیوه‌یه‌کی بابه‌تیانه، وه‌رگرتنی سیفه‌ته‌کانی سه‌ر به‌ کولتوریکی تره‌ که‌ جیگه‌ی تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی کولتوری پێشوو ده‌گره‌وه، له‌گه‌ل هه‌ستی بابه‌تییه‌ سه‌ر به‌ کولتوری دووهم. یه‌کگرتن بریتیه‌یه له‌ پیکه‌ینانی زنجیره‌یه‌ک تاییه‌تمه‌ندی هاوبه‌ش له‌ گرووپیکی نایه‌کسانی نه‌توه‌یه‌یه‌وه. ئاسیمیه‌له‌کردن که‌مکه‌ره‌یه‌یه، له‌ کاتیکدا یه‌کگرتن زیادکه‌ره. له‌ رووی په‌روه‌رده‌ی مندالانی ره‌سه‌ن و که‌مینه‌کانه‌وه‌ ده‌توانریت ئه‌م چه‌مکه‌نه‌ به‌م شیوه‌یه‌ پێناسه‌ بکړیت. له‌ فیرکردنی که‌مکردنه‌وه‌دا مندالانی که‌مینه‌کان

له‌ ریگه‌ی زمانیکی بالاده‌سته‌وه‌ فیر ده‌کړین، که‌ جیگه‌ی زمانی دایکیان ده‌گریته‌وه. له‌ فیرکردنی زیاده‌دا، مندالانی که‌مینه‌کان له‌ ریگه‌ی زمانی دایکیه‌وه‌ فیر ده‌کړین، له‌گه‌ل فیرکردنی باشی زمانی بالاده‌ست وه‌کوو زمانی دووهم. فیرکردنی زیاده‌ وایان له‌ ده‌کات له‌ ئاستی به‌رزدا دوو زمان بن یان فره‌ زمان بن. ئه‌وان جگه له‌ زمانی خو‌یان فیری زمانه‌کانی تر ده‌بن و له‌وانه‌یه‌ هه‌موو‌یان به‌ باشی فیربن. ده‌توانریت چه‌مکه‌کانی که‌مکردنه‌وه‌ و زیادکردن بو پێناسه‌یه‌کی تری تواندنه‌وه‌ یان یه‌کگرتن به‌کاره‌ینریت: تواندنه‌وه‌ بریتیه‌یه له‌ "فیربوونی" که‌مکردنه‌وه‌ به‌ زۆر له‌ کولتوریکی (زاللی) تر له‌ لایه‌ن گرووپیکی (زاله‌) وه. تواندنه‌وه‌ واته‌ گواسته‌نه‌وه‌ بو گرووپیکی تر. یه‌کگرتن بو "فیربوونی" زیادکردنی یه‌کتری خو‌به‌خشانه‌ی کولتوره‌کانی تر ده‌گوازیته‌وه. یه‌کگرتن واته‌ هه‌لبژاردنی ئه‌ندامیتی گرووپی گشتگیر. له‌ رووی هه‌ردووکی ئه‌م پێناسه‌وه‌، روونه‌ که‌ زۆربه‌ی هه‌لوێسته‌کانی ده‌ولت به‌رامبه‌ر به‌ گه‌لانی ره‌سه‌ن و که‌مینه‌کان هه‌شتا له‌ قوناغیکدا یه‌ ئاسیمیه‌له‌کردن/یه‌کگرتن ته‌نیا له‌ رووی ئه‌وه‌ی که‌ روو ده‌دا و له‌ پێوه‌ندی له‌گه‌ل گه‌لانی ره‌سه‌ن/که‌مینه‌کاندا پێشبینی کراوه‌ باس ده‌کړیت، له‌ کاتیکدا به‌ که‌می روو ده‌دا له‌ په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل دانیه‌شتوانی بالاده‌ستدا که‌ داوای گۆرانکاریان له‌ ناکریت یان پێشبینی ناکریت. ئه‌گه‌ر یه‌کخه‌ستی راسته‌قینه، له‌بری تواندنه‌وه‌ ئامانج بیت له‌ هه‌ردوو په‌روه‌رده‌ و سیاسه‌تی زمان به‌گه‌شتی، کامه‌ (مافی مرویی زمانی) پێویسته‌ و ده‌توانریت به‌شدار ی بکات؟ له‌ کاتی باسکردنی (مافی مرویی) زۆر جار مروف تووشی دوو‌به‌ره‌کی ده‌بیته‌وه. لێره‌دا سه‌یری ئه‌م دوو‌به‌ره‌کیانه‌ ده‌که‌م بو ئه‌وه‌ی دیاری بکه‌م کامه‌ مافی زمان پێویسته‌ بو ئه‌وه‌ی گه‌لانی ره‌سه‌ن و که‌مینه‌کان پێویستیان به‌ تواندنه‌وه‌ نه‌بیت، به‌لکوو بتوانن به‌شداریی

له‌ یه‌کگرتنی یه‌کترا بکه‌ن. به‌شتییک له‌م دوو‌به‌ره‌کیانه‌ به‌م شیوه‌یه:

■ چی/کێ ده‌توانریت مافی هه‌بیت: زمانه‌کان یان تاکه‌کان/گروو‌په‌کان؟

■ مافی تاک له‌ به‌رامبه‌ر مافه‌ گشتیه‌کان

■ مافه‌ نه‌رینیه‌کان له‌ به‌رامبه‌ر مافه‌ ئه‌رینیه‌کان

■ مافی خاکی له‌ به‌رامبه‌ر مافه‌ که‌سییه‌کان

■ مافه‌کان له‌ "یاسای ره‌ق" له‌ به‌رامبه‌ر "یاسای نه‌رم"

۳. مافی زمان و مافی مروفی زمانه‌وانی

۳.۱. چه‌مکه‌کانی سه‌باره‌ت به‌ مافی

زمان و مافی مروفی زمانه‌وانی

چه‌مکی مافی مروفی زمان (LHRs) زۆر تازه‌یه و هه‌شتا تا راده‌یه‌ک روون نییه. تا ئیستا که به‌ هیچ شیوه‌یه‌ک روون نییه که چی ده‌بیت و چی نابیت به‌ مافی مرویی زمان LHR هه‌ژمار بکړیت؛ هه‌موو ئه‌و مافانه‌ی که‌ خه‌لک یان کۆمه‌له‌کان له‌ په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل زمانه‌کاندا هه‌یانه (خو‌بان یان ئه‌وانی تر) مافی زمانه‌وانی یان مافی زمان (LR). ئه‌م دوو ده‌سته‌واژه‌یه‌ زیاتر وه‌کوو هاوواتا به‌کارده‌هینرین. هه‌ندیک له‌ توێژه‌ران مافی زمانه‌وانی به‌ چه‌مکیکی تا راده‌یه‌ک فراوانتر له‌ مافی زمان له‌ قه‌له‌م ده‌ده‌ن.

له‌م حاله‌ته‌دا زۆر جار باس له‌ مافه‌کان ده‌که‌ن نه‌ک بو زمانه‌ جیاوازه‌کان، به‌لکوو بو جوژه‌کانی ناو "زمان"، بو نمونه، جوژه‌کانی ناوچه‌یی، ره‌گه‌ز یان چینایه‌تی مافی زمانی لێ سه‌ندراوه‌ته‌وه. کتیبی ده‌ستی زمان و په‌یوه‌ندی: هه‌مه‌جو‌ریی و گۆرانکاری: هه‌مه‌جو‌ریی و گۆرانکاری، له‌ لایه‌ن مارلیس هیلینگه‌ر و ئان سه‌ره‌رشته‌ی کراوه‌ بو چه‌ندین سه‌ده‌ قسه‌یان له‌باره‌وه‌ کراوه، و یه‌که‌م په‌یماننامه‌ فره‌لایه‌نه‌کان سه‌باره‌ت به‌ مافه‌کانی زمان له‌ سالانی ۱۸۸۰ (بو تیروانینیکی گشتی پروانسه‌ ئایاری ۲۰۰۱؛

سکو‌تناب-کانگاس و فیلیپسۆن ۱۹۹۴؛ سکو‌تناب-کانگاس ۱۹۹۷؛ تۆرنییری ۱۹۹۷ و دی قارینس ۱۹۹۶) په‌سه‌ند کراوه. مافه‌کانی مروفی ئیستامان له‌ قوناغی دوا‌ی جه‌نگی جیهانیی دوو‌هه‌مه‌وه، به‌لام کۆمه‌لێک په‌یماننامه‌ی مافی مروف هه‌بوون که‌ پێشتر له‌ ژیر کۆ ده‌نگی نه‌توه‌کاندا له‌ دوا‌ی جه‌نگی جیهانیی یه‌که‌مدا بووه. به‌لام مافی مرویی زمان و مافی زمان (LRs) له‌گه‌ل مافه‌کانی مروف (HRs) تیکه‌ل به‌ یه‌کتری ده‌که‌ن. LHR ته‌نیا ئه‌وانه‌ی که‌ یه‌که‌م جار پێویستن بو رازیکردنی پێداویستییه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی خه‌لک (له‌وانه‌ش پێویستی ژیا‌نیک شکو‌مه‌ندانه) و دوو‌هه‌ ئه‌وه‌ی که‌، بو‌یه ئه‌وه‌نده‌ بنه‌ره‌تین ده‌ولت (یان تاکیک یان گرو‌پیک) ناتوانن بریاری پێشیلکردنیان بدات. هه‌ندیک له‌ مافه‌ بنه‌ره‌تییه‌کان جیاکاری له‌سه‌ر بنه‌مای زمان قه‌ده‌غه‌ ده‌که‌ن (مافی نه‌رینی) هه‌ندیک تر مامه‌له‌ی یه‌کسان له‌گه‌ل زمانه‌کان، تاکه‌کان یان گروو‌په‌ زمانه‌کان مسو‌گه‌ر ده‌که‌ن (مافی ئه‌رینی). زۆربه‌ی (مافه‌ مروییه‌کانی زمان) مافه‌ نه‌رینیه‌کانن. زۆربه‌ی (مافه‌کانی زمان) مافی مرویی زمان نین، بو نمونه زۆر باشه‌ ئه‌گه‌ر هه‌موو که‌سیک بتوانریت، ته‌نانه‌ت له‌ که‌یسه‌کانی دادگای مه‌ده‌نییدا، دادوهر و شایه‌ت‌حالیکی هه‌بیت که‌ به‌ زمانی ئه‌م که‌سه‌ قسه‌ بکات (یان واژۆ بکات)، به‌ بی گو‌یدان به‌وه‌ی که‌ زمانه‌که‌ چه‌نده‌ به‌کاره‌ینه‌ری که‌می هه‌یه. ئه‌مرۆکه‌ زیاتر له‌ دۆسیه‌ تاوانکارییه‌کاندا ته‌نیا له‌ دۆسیه‌ تاوانکارییه‌کاندا یه‌ که‌ مروف هه‌ر مافیکی زمانی مرویی هه‌یه، ئه‌ویش مافی ئه‌وه‌ی هه‌یه که‌ به‌ زمانیک که‌ مروف لێی تی بگات له‌ سکا‌لا دژ به‌ خو‌ی ئاگادار بکړیته‌وه (واته‌ مه‌رج نییه‌ زمانی دایک بیت). له‌ هه‌موو چوارچێوه‌کانی تری مه‌حه‌که‌مه، ره‌نگه‌ مروفه‌کان مافی زمانیان هه‌بیت یان نه‌بیت، به‌ پێی ولات و زمان؛ له‌ باشترین حاله‌ته‌کاندا

ئەو وەرگىرانە بەكار دەھىنرېن كە لە لايەن دەولەتەو پارهى بۇ دەدرېت. بە ھەمان شىئە باش دەبېت ئەگەر ئەم داواكارىيانەى خوارەو جىبەجى بگرېن:

(ھەموو كۆمەلگەكانى زمان مافى ئەوھىان ھەپە ھەموو سەرچاوە مروفى و مادىيەكان لەبەردەستدا بېت كە پىويستن بۇ دلنابوون لەوھى كە زمانەكان تا ئەو رادەپەى كە ئارەزووى دەكەن لە ھەموو ئاستەكانى پەرەردە لە ناو خاكەكاندا ئامادە بى: مامۇستاي رايھىراوى دروست، شىوازى گونجاوى فېر كەردن، كىتەپەكانى خويندن، دارايى، بىنا و ئامېر، تەكنەلۇژىاي نەرىتى و داھىنەرانە).

ئەم قسەپە لە مادەى ۲۵ رەشنووسى جارنامەى گەردوونىي مافە زمانەوانىيەكانى سالى ۱۹۹۶ دا ھاوتوو و ئەمەش بەلگەنامەپەكە كە كۆمىتەى نىودەولەتى پېن و كۆمىتەى يونىسكو كەتلۇنباو دەستىيىكردوو. بەلام ئەم جۆرە داواكارىيانە بە تەواوى بە دوور لە راستىن و ناتوانرېت بە بەشىك لە (مافى مروفى زمانى) ھەژمار بگرېن. لەم ساتەدا تەنبا چەند كۆمەلگەپەكى زمانەوانى لە جىھاندا ئەم جۆرە مافانەپان ھەن.

۳.۲. كى يان چى دەتوانىت مافى ھەبېت؟ زمانەكان يان تاك و كۆمەلەكان؟

رەنگە زمانەكان خويان مافى بەكارھىنان و پەرەپىدان و پاراستىيان ھەبېت. يان ئەوھى كە خەلكى يان كۆمەلانى خەلك (تاكەكان، گرووپەكان، گەلان، رېكخراوھەكان، يان دەولەتەكان) دەتوانن مافى بەكارھىنان، پەرەپىدان و پاراستىي زمانەكان يان ئەركەكانىيان ھەبېت بۇ ئەوھى بتوانن بەكارھىنان، پەرەپىدان يان پاراستىيان مسوگەر بگەن. دوو لە گرنگترىن بەلگەنامەكانى LRS ئورووپايى، لە ئەنجومەنى ئورووپا، دەتوانن وەكوو نمونەى ئەم دوو

جۆرە مافە سەپىر بگرېن. لە لايەكى ترەو، پەيماننامەى ئورووپايى بۇ زمانە ناوچەپەكان يان كەمىنەكان (لەمە بە داووا پەيماننامەى ئورووپايى)، ماف بە زمانەكان دەدات نەك قسەكەرانى زمانە پەپوھەندىدارەكان كاتىك دەولەتەك لە لايەك واژوى كردوو و (بەلنىي داووا دەستىيىكردنى پرۆسەپەكە كە تواناى ئەوھى پىدەدا پەسەندىيان بكات) و لە لايەكى ترىش پەكەك لەم رېنمىيانەى مافى مروفى پەسەند كرد.

۳.۳. مافە تاكەكەسىپەكان لە بەرامبەر

مافە جەماوەرىيەكاندا

۳.۳.۱. مافە تاكەكەسىپەكان

تاكىك لە گرووپىكى ديارىكراو يان خاوەن كاركتەرىكى تايپەتى لە ولاتىكى ديارىكراو دا دەتوانىت، بۇ نمونە، مافى بەكارھىنانى زمانى داىكى لە چوارچىوھى جۆرەجۆردا ھەبېت، بۇ نمونە لە مامەلەكەردن لەگەل دەسەلاتداران، ناوخويى، ناوچەپەى يان سەرتاسەرى وىلاپەت، يان بە نووسراو، بە شىئەى زاړەكى يان واژوكردن، يان ھەموو ئەمانە. بەلام مەرج نىيە دەسەلات بە ھەمان زمان وەلام بەداتەو. بۇ مەبەستى ياسايى زۆرجار زمانى داىك بە شىئەپەكى توند پىناسە دەكرېت، وەكوو پەكەم زمان كە كەسىك فېرى بوو، و ھىشتا قسەى پىدەكات، و خۆى لەگەلېدا دەناسىنېت. پىناسەپەك كە زۆرجار لەو بارودۆخانەدا بەكاردەھىنرېت كە ئاسىمىلەكردنى زۆرەملىي گەلانى رەسەن واىكردوو نەوھى بەتەمەن بە زمانى بالادەست بۇ مندالەكانىيان قسە بگەن، ھەندىك جار كەمتر توند و تىژە: زمانىكى داىك، كە (مافى زمان) ى پىن بەستراوھەتەو، وەكوو زمانىك پىناسە دەكرېت كە پەكەم زمانى تاكەكەسە، يان بوو، يان ئەوھى كە پەكەم زمانى تاكەكەسى خۆى بوو يان زمانى داپىرە و باپىرەيان بوو. لە زۆرەپەى ھالەتەكاندا لە لايەك پەلەى لېھاتووبى /يان

بەكارھىنانى زمانەكە داواى دەكرېت كە لە ھەندىك ھالەتدا ناسىنەوھە لەگەل زمانەكەدا بەسە. ھەرەوھا دەكرېت تاكەكان لە پىئەندى لەگەل زمانەكانى تردا جگە لە زمانى داىك/ زمانى پەكەم مافىيان ھەبېت. زۆرتر ئەم مافانە پەپوھەندىيان بە زمانىكى بالادەست/فەرمى/ نەتەوھىيەوھە ھەپە لە ولاتدا. ھەرەوھا ھەندىك كەس دەستىيانكردوو بە داواكردنى ئەوھى كە دەستراگەپىشتن بە زمانىكى نىودەولەتى، لە زۆرەپەى ھالەتەكاندا ئىنگىلىزى، وەكوو مافىكى زمان سەپىر بگرېت.

۳.۳.۲. مافە جەماوەرىيەكان

بەو پىيەى زۆرىك لە كەرەستەكانى مافى مروفى، بە تايپەتى ئەوانەى كە لە داوى جەنگى جىھانىي دووھەمەو سەرھەلدەدەن، پەپوھەندىيان بە مافى تاكەكانەوھە ھەپە (وەكوو جارنامەى گەردوونىي مافى مروفى نەتەوھە پەكەرتووھەكان، يان رېككەوتننامەى نەتەوھە پەكەرتووھەكان سەبارەت بە مافەكانى مندال (CRC، 1989) مافە جەماوەرىيەكانى گروپە جىاوازەكان دواتر سەريان ھەلدەوھەتەو و كەمىيان پەپوھەندىيان بە زمانەوھە ھەپە. رېژىمى مافى مروفى ھاوپەيمانى گەلان لە نىوان دوو جەنگى جىھانىي، چەندىن مافى بەكۆمەلەى لە خۆ گرتبوو؛ لە بنەرەتدا زۆرەپەى مافى كەمىنەكان دەبېت مافى بەكۆمەلە بن (بروانە Thornberry and Gibbons) لە رېژىمى نەتەوھە پەكەرتووھەكان لە داوى سالى ۱۹۴۵، بانگەشە دەكرا كە ھىچ مافىكى بەكۆمەلە پىويست نىيە لەبەرئەوھى ھەموو كەسىك وەكوو تاكىك بە مافى تاكەكەسى پارىزراو. بەكۆمەلەكانى وەكوو "كەمىنەكان" لە لايەن زۆرىك لە دانوستانكارانەوھە (بۇ نمونە، دانوستانكارى مافى مروفى ئەمرىكا ئىلېنۆر رۆزفېلت) وەكوو "كىشەپەكى ئورووپايى" سەپىر كرابوو، واتە گشتىگر سەپىر نەكرابوو. تا رادەپەىكى زۆر ولاتانى رۆژئاوا دژى مافە

بەكۆمەلەكان بوون و ولاتانى ئەفرىقا پىشتىگرى زۆرىك لەوانەپان كردوو، لە كاتىكدا ولاتانى ئاسىيا ئەوھەندە داپەشكرابوون كە پرسەكە پەكەك بوو لە بەرپەستە سەرەكەپەكانى رېگرىكردن لە قبوولكردنى ئامرازەكانى مافى مروفى ناوچەپەى ئاسىيا. پەيماننامەى ئورووپا و رېككەوتننامەى چوارچىوھە ئامرازى ناوچەپەى و گشتىگر نىن. ھەرەوھا رېككەوتننامەى ئەنجومەنى ئورووپا لە سالى ۱۹۵۰ سەبارەت بە مافەكانى مروفى و ئازادىيە بنەرەتپەكان و ئامرازە ئەفرىقايى و ئەمرىكايە ھاوپەشەكان: مىساقى ئەفرىقايى بۇ مافەكانى مروفى و گەلان ۱۹۸۱ (بروانە www.achpr.org) و رېككەوتننامەى ئەمرىكايى بۇ مافەكانى مروفى ۱۹۶۹ بروانە www.wcl.american.edu/pub/humright/digest/index.html). ھەندىك لە ئامرازە گرنەكانى پەپوھەست بە زمان ھەولەدەن مافى تاك و بە كۆمەلە ئاوتپەى پەكەرت بگەن، بە بەكارھىنانى "كەسانى سەر بە كەمىنەپەك" يان دەستەواژەپەكى ھاوشىئە. بۇ نمونە برگەى ۲۷ى پەيمانى نىودەولەتىي نەتەوھە پەكەرتووھەكان بۇ مافە مەدەنى و سىياسىيەكان و ئەمەش بەكار دەھىنېت. برگەى ۲۷ ھىشتا دوور مەوداترىن برگە لە ياساى (پابەندكەرى) مافى مروفە كە مافى زمانى پى دەبەخشىت:

(لەو دەولەتەنى كە كەمىنە نەتەوھەپە، ئايىنى يان زمانەوانىيەكان تىياندا دەژىن، ناپېت ئەو كەسانەى سەر بەو كەمىنەن لە مافى ئەوھى لە كۆمەلگەدا لەگەل ئەندامانى تىرى گرووپەكەيان، چىژ لە كۆلتورى خويان وەرگرن، دانپىدانان و پراكتىزەكردنى ئايىنى خويان لى بېبەش بگرېن، يان زمانى خويان بەكاربھىنن).

زۆرىك لە رېكخراوھە نىودەولەتپەكان و زۆرەپەى دەولەتەكان سىياسەتى زمانىيان ھەپە كە زمانە فەرمىيەكانى رېكخراوھە كە يان دەولەتەكە و بە واتاى (مافى زمانى) ئەو خەلك

و گروپ و دوله تانه دهنوسریت که مامه له له گه ل یه کتر ده کهن، له ناو ئه و بوونه دا کارده کهن. نه ته وه یه کگرتووه کان شهش زمانی فهرمی ههن، ئه نجومه نی ئوروپا ته نیا دوو زمانی هه یه. چهن دین جار یه کیتی ئوروپا ژماره ی زمانه فهرمییه کانی زیاد کردوه، به جۆریک که پاش دوایین فراوانبوونی، له ژانویه ی ۲۰۰۷، به کیتییه که ئیستا (۲۰۰۷) ۲۳ زمانی فهرمی هه یه؛ ده بییت هه موو به لگه نامه فهرمییه کان به هه موو ئه م زمانانه بخریته به رده ست. زۆریک له ریکخواه کان زمانی کارکردنیشیان هه یه، له وانه یه ژماره یان زیاتر سنووردار بیت. کۆمه لیک ده ولت ههن ته نیا یه ک زمانی فهرمی (یان ده وله تیایان) هه یه؛ زۆربه یان دوو یان زیاتریان ههن.

۴. مافی مروقی زمانه وانی له پهروه رده دا

زمان یه کیکه له گرنکترین تاییه تمه ندییه کانی مروق که له سه ر بنه مای ئه و نای مروقه کان جیاوازیان له گه لدا بکریت. ئه وانی تر بریتیه له جینده ر، ره گه ز و ئایین. هیشتا زمان له ئامرازه کانی مافی مروقدا به شیوه یه کی که متر به خشنده مامه له ی له گه ل ده کریت، به به راورد له گه ل تاییه تمه ندییه گرنه کانی تری مروق (بو تیروانینیکی گشتی له م مافانه بروانه Skutnabb-Kangas 1997 و ۲۰۰۰). زۆرجار زمان له برگه پهروه رده ییه کانی ئامرازه کانی HRS به ستنه وهدا نامینییت. نمونه یه ک: برگه ی تاییه ت به پهروه رده (۲۶) له جار نامه ی گهردوونی مافی مروق، به هه یج شیوه یه ک ئامرازه به زمان ناکات. پالنه ریکی سه ره کی برگه که بریتیه له دلنیا بوون له پهروه رده ی گشتگیری خورایی. ته نانه ت ئه م مافه له ده یان ولاتدا پششیل ده کریت، وه ک راپورتده ری تاییه تی پیشووی نه ته وه یه کگرتووه کان بو مافی پهروه رده، پاریزه ری مافی مروق کاتارینا تۆماسیفسکی، له زۆریک له راپورته کانیدا ده لیت (بروانه <http://www.right-to-edu->

cation.org). ئامرازه به ”گه شه کردنی ته وای که سایه تی مروق” و مافی دایک و باوک کراوه بو ”هه لبژاردنی ئه و جۆره پهروه رده یه که پیویسته بدریت به منداله کانیا ن”، به لام ئه مه مافی هه لبژاردنی ئه و زمانه ناگریته وه که ئه م پهروه رده یه پیی جیه جی ده کریت (به لام سه ری ماگا و هاوکارانی ۲۰۰۴ بکه ن، که توژیته وه یه کی پسپۆره بو کۆرپه ندی هه میشه یی نه ته وه یه کگرتووه کان بو پرسه ره سه نه کان). مافه کانی مروقی زمانه وانی پهروه رده یی، به تاییه ت مافی پهروه رده به زمانی دایک به گرنکترین مافه کان بو ههر که مینه یه که. به بی ئه وانه که مینه یه ک که منداله کانیا ن به زۆری ده چنه فوتایخانه ناتوانن خویان وه ک که مینه یه ک به ره هه م به یینه وه. ناتوانیت له گه ل زۆرینه دا یه کبگریته وه، به لکوو ناچاره خۆی تیدا بتووینیته وه. ئه گه ر زمان له برگه پهروه رده ییه پابه ند که ره کانی ئامرازه کانی مافی مروقدا هه بییت، ئه و برگه کان وازه یان، ده ستکاریکردن، جیگره وه و زۆر شتی تریان زیاتره له وه ی که ماتریاله کانی تری ئه و جۆره ئامرازانه هه یانه. نمونه یه ک بریتیه له جار نامه ی نه ته وه یه کگرتووه کان سه باره ت به مافی کهسانی سه ره به که مینه نیشتمانی یان نه ته وه یی، ئایینی و زمانه وانییه کان (۱۹۹۲)، که برگه ی گشتی ناسنامه-ئاراسه ته کراوی ۱.۱ و ۱.۲ چهن دین ریوشوینی پابه ند که ر و ئه ری نییان هه یه له کاتیکدا برگه ی ۴.۳ پهروه رده پره له هه لبژاردن -outs جه ختکردنه وه زیاد کراوه: ”پابه ندکردن” و ریوشوینی ئه ری نی به ئیتالیک، ”opt-outs“): ۱.۱ ده وله ته کان ده بییت بوون و ناسنامه ی نه ته وه یی یان ئه تیککی، کولتوری، ئایینی و زمانی که مینه کان له ناو خا که کانی خویاندا بپاریزن و هانده ری مه رجه کان بن بو پیشخستنی ئه و ناسنامه یه. ۱.۲ ده وله ته کان ده بییت ریوشوینی یاسایی و گونجاو بو گه یشتن به و ئامانجان به گرنه به ر.

۴.۳ ده وله تان ده بییت ریوشوینی گونجاو بگرنه به ر بو ئه وه ی له ههر شوینییک که بتوانریت، ئه و که سانه ی سه ره به که مینه کانن، ده رفه تی گونجاویان هه بییت بو فیروونی زمانی دایک یان فییرکردن به زمانی دایک. ههروه ها ریککه وتننامه ی چوارچیوه ی ئه نجومه نی ئوروپا و په یماننامه ی ئوروپا زۆریک له م گۆرانکاری و جیگره وه و پاشگه زبوونیشیان هه یه. ماده ی پهروه رده ی ریککه وتننامه ی چوارچیوه به م شیوه یه ده خویتریته وه (جه ختکردنه وه زیاد کراوه): (له و ناوچانه ی که به شیوه یه کی نه ریتی یان به ژماره یه کی به رچاو له کهسانی سه ره به که مینه نیشتمانییه کان نیشته جین، ئه گه ر داواکارییه کی ته واهه بییت، لایه نه کان هه ولده دن تا ئه و جیگایه ی که ده توانن و له چوارچیوه ی سیسته می پهروه رده ی خویاندا دلنیا بن له وه ی که کهسانی سه ره به و که مینه ده رفه تیکی گونجاوه بو فییرکردن به زمانی که مینه کان یان بو وه رگرتنی فییرکردن به م زمانه یان هه بییت.) هه لبه ت کیشه یه کی راسته قینه له نووسینی فۆرمولاسیونی به ستنه وه دا هه یه که هه ستیارن به بارو دوخی ناو خویی. هیشتا روونه که پاشگه زبوونه وه و جیگره وه ی (”پشتگیری چنگ”) له به یاننامه و ریککه وتننامه که دا ریگه به ده وله ته دردو نکه کان ده دن به شیوه یه کی مینیمالیستی مه رجه کان به دی به یینن، شتییک که ده توانن به بانگه شه ی برگه یه ک ”مسۆگه ر” نه بووه ره وایی پی بدن ”یان ”گونجاو”، یان ژماره کان ”به س” نه بووه یان برگه یه ک ”ره وایه تیایان پینادات”، یان ئه وه ی که ”ریگه یان به ” که مینه کان داوه فییرکردنی زمانه که یان وه ک بابه تیک ریک بخه ن ئه ویش به تیچووی خویان. ئه و برگانه ی که میدیای پهروه رده ده گریته وه ئه وه ند به قورسی شایسته ن که که مینه به ته وای له ژیر ره حمه تی ده وله تدا یه. ناوچه کانی تری جیهان

ئامرازی گشتی مافه کانی مروق که متره له ئوروپا که تاییه تن به زمانه که مینه کان یان قسه که رانی زمانه که مینه کان، ته نانه ت ئه گه ر چهن زمانیکی تاییه تی ناودار مافی به رفراوانیان هه بییت. هیشتا سیسته می مافی مروق ده توانی خه لک له پرۆسه ی جیهانگیری دا بپاریزیت، نه ک ئه وه ی که پانتایه کی ئازاد بو هیزی بازار دابین بکات. به تاییه تی مافه کانی مروق و مافه ئابووری و کۆمه لایه تییه کان، به گویره ی تۆماسیفسکی (۱۹۹۶: ۱۰۴)، گریمان به ده کرین بو ئه وه ی وه کوو چاکسازیه ک بو بازاری ئازاد کاربکه ن. ئه و خاتوونه بانگه شه ی کردوه که ”ئامانج له یاسای نیوده وله تی مافی مروق بریتیه له [....] ره تکردنه وه ی یاسای دابینکردن و داواکاری و لبردنی نرخ له سه ره خه لک و له پیدایه تییه کان بو مانه وه یان”. به م پییه ئه م پیدایه تییه کان بو مانه وه جگه له خۆراک و خانووبه ره ی بنه ره تی (که ده خریته ژیر مافه ئابووری و کۆمه لایه تییه کانه وه)، به لکوو بنه ماکان بو بژیوی ژیا نیکی شکۆمه ندانه ش ده گریته وه، له وانه ش مافه سه ره تاییه مه ده نی، سیاسی و کولتورییه کانه. بویه پیویسته له گه ل رۆحی مافی مروقدا بگونجیت بو پیدانی مافی مروقی زمانی ته واهه خه لک. به بی ئه وه ی مافی مروقی زمانه وانی پهروه رده یی پابه ند بکات، زۆربه ی که مینه کان ده بییت له ری زمانیکی بالاده ست/زۆرینه پهروه رده ی ”که مکه ره وه” قبول بکه ن. له فیروونی زمانی که مکردنه وه دا، زمانیکی نوی (زال/زۆرینه) به تیچووی زمانی دایک فییرده بییت که ئاواره ده بییت و ده بیته هۆی دوو زمان شیوه یی و زۆرجاریش ده بیته جیگره وه ی زمانی دایک. (دیگلوسیا یان دوو زمان شیوه یی) به واتای دوخیک دپت که جیا کردنه وه ی کارایی زمانه کانی تیدا یه، بو نمونه یه کیکیان له ماله وه و له گه ره که که دا، ئه وه ی تریان بو به کاره یان له فییرگه و له گه ل ده سه لاتداران

پەروردهدى توندنەھە و كەمكردەھە مىندالانى رەسەن و كەمىنەكان جورىك لە پاكتاو كەردنە. پاكتاوى زمانى يەككە لە پارسانى كە هيشتا مشتومرى لەسەرە.

۵. پرسە مشتومراوئىيەكان ۵.۱ پاكتاوى زمانەوانى

كاتىك خەلك گوئيان لە زاراھەى ”پاكتاو“ دەبىت سەبارەت بە زمان و پەرورده، زورجار بانگەشەى ئەو دەكەن كە ئەو زاراھەى زور بەھىزە – تەنبا دەبىت بۆ كوشتنى جەستەى بەكاربەھىنرەت. زور ھەول دراھە بۆ سانسۆر كەردنى باسەكان سەبارەت بە پاكتاوى زمانى، تاوانبار كەردنى توئەرائىكە بەكارى دەھىنن بە سۆزدارى نەك زانستى، و تاوانبار كەردنى نىردراھە كە نەك بەدواداچوون بۆ پەيامە كە. (لە دانبار و ھاوکارانیدا. (۲۰۰۵) وتارىكى پسپۆرئە كە بۆ نەتەو يەكگرتووهكان نووسراھە، ئىمە دەلیل ھىناوئەھەكى فرە پسپۆرى (بەلام بە شىوئەھەكى سەرەكى ياساى) دەخەينە روو كە نیشان دەدات پەروردهدى رەسەن و (كەمىنەكان) لە راستیدا ئەو پئوئەرائە بەدى دەھىنەت كە لە رىككەوتنامەى نىودەولەتى نەتەو يەكگرتووهكان سەبارەت بە رىگرىكەردن و سزادانى تاوانى پاكتاو (رىككەوتنامەى پاكتاو). رىككەوتنامە كە پىنج پىناسەى بۆ پاكتاو كەردن ھەھە. سى لەوانە سەبارەت بە كوشتنى جەستەى يان بايولۆژىكن، بەلام دووھەكى تر لەگەل زۆرەھە پەروردهدى رەسەن و كەمىنەكانى ئەمرۆ (و پىشتر)دا دەگونجىن:

مادەى دووھە (b) زيانگەياندن بە ئەندامانى گروپەھە بە شىوئەھەكى جەستەى يان دەروونى؛ مادەى دووھە (e) گواستەھەوى زۆرەملئى مىندالانى گرووپىكە بۆ گرووپىكى تر.

سىستەمى پەروردهدى و میدىاي

گشتى (گرنگترين) بگەرى راستەوخۆ لە جىنۆسايدى زمانى (و كۆلتوورى) بە. لە پشيانەھە سىستەمى ئابورى، تەكنەلۆژى – سەربازى، كۆمەلەھەتى و سىياسى جىھان ھەھە چەند نموونەھەك لە توئەئەھە جۆراوجۆرەكان بەدوايدا بگەرىن – ھەموويان يان گواستەھەوى زۆرەملئى مىندالانى لە گروپىكى زمانەوانىھە بۆ گروپىكى زمانەوانى تر نیشان دەدەن، يان زيانىكى دەروونى گەورە كە لە رىگە پەروردهدى ژىرئاوكەوتنەھە بە مىندالانى دەگات. پىرجۆ يانۆلف (۱۹۹۸) لە توئەئەھەھەكى چروپدا دەرىخست لە نىو ئەو ئەندامە كەمىنە كۆجەرە فىنلاندىيەھە سويد كە خوئىندى مامناوئەدى سويدىيان ھەبوو، بە زمانى فىنلاندى لەگەل مىندالەكانى خوئىن قسەيان نەدەكرد. تەنانەت ئەگەر ئەوان خوئىن رەنگە فىنلاندىيەھەكان بە تەواوى لەبىر نەكرايە، بە دلئىيەھە مىندالەكانىيان بە زور لە رووى زمانەوانىھە بۆ گروپى زۆرىنە گواستەرائەھە. توئەئەھەھەكى ئىدوارد وىليامز (۱۹۹۸) لە زامىيا و مالاوى، لەگەل ۱۵۰۰ خوئىندكار لە پۆلەكانى ۷-۱ دەرىخست كە ژمارەھەكى زور لە قوتابىيانى زامىيا (كە ھەموو خوئىندەكانىيان بە زمانى ئىنگلىزى بوو) ”تواناى خوئىندەھەكان لە دوو زماندا زور لاواز يان سفرە (۱۹۹۸: ۶۲). مىندالانى مالاوى (لە ماوھى ۴ سالى يەكەمدا بە زمانە ناوخويەھەكان وانەيان پى و تراوئەھە، بە زمانى ئىنگلىزى و ھەكوو بابەتەك) ئەنجامى تاقىكەردنەھەكانىيان بە زمانى ئىنگلىزى كەمىك باشتر بوو لە چاوخوئىندكارە زامىيەھەكان. دەرنەجامەھەكى وىليامز ئەوھە: ”مەترسىيەھەكى روون ھەھە كە سىياسەتى بەكارھىنانى ئىنگلىزى و ھەكوو زمانىكى گوازراھە، رەنگە ھۆكار بىت بۆ گەشەكەردنى ئەكادىمى و مەعرفى، نەك پىشخستنى“ (۱۹۹۸: ۶۴-۶۳). ئەمەش لەگەل پىناسەى پاكتاوى نەتەو يەكگرتووهكان دەگونجىت كە

دەلئىت ”بە ھۆى زيانگەياندن بە دەروونە“. وتارەھەكى ئان لوقىل و برايان دىقلىن (۱۹۹۹) كە باس لە ”پەيوەندى نادروست لە نىوان خوئىندكارە رەسەنەكان و مامۆستايانى غەيرە رەسەنەكان لە فەركەھەكى دوو زمانەدا“ دەكات، بە روونى نىشانیدا كە ”تەنانەت تا كۆتايى خوئىندى سەرەتايى، زورجار مىندالانى لە رىنمايەھەكانى پۆل بە زمانى ئىنگلىزى تىناگەن“ (لوقىل و دىقلىن ۱۹۹۹: ۱۳۷). تىكچوونى پەيوەندىيەھەكان زورجار لە نىوان مىندالانى و مامۆستا غەيرە رەسەنەكانىيان روويدا (۱۳۸)، بەو ئەنجامەھەكى كە ”رادەھە ھەلە پەيوەندىيەھەكان بە توندى رىگرى لە پەروردهدى مىندالانى كەرد لە كاتىكدا زمانى ئىنگلىزى زمانى فەركەردن و كارلىكەردن بوو“ (۱۳۷). ئەوان دەگەنە ئەو ئەنجامەھەكى كە ”بەكارھىنانى زمانىكى فەركەردن كە مىندالانى لىھاتووبى تەواويان تىدا نەبىت، گەورەترين لەمىەرە لەبەردەم فەربوونى سەرەكوئووى پۆلەكان بۆ مىندالانى رەسەن“ (۱۵۶).

راپۆرتى كاترىن زووزولا و سىمۆن فۇرد (۱۹۸۵) ”روانگەھى كىواتىن لەسەر پەروردهدى دوو زمانە“ باس لە ئىنوتى كەنەدى دەكات ”خوئىندكاران كە نە شارەزان و نە خوئىندەھەكان بە ھىچ كام لە زمانەكان“ و ئامارىك دەخاتە روو كە نیشان دەدات كە خوئىندكاران ”لە كۆتايىدا تەنبا لە ئاستى پۆلى چوار، و دوای نۆ سالى خوئىندى [ئىنگلىزى-ئاوئەندى] شارەزايى لە ھەردوو زمانەھەدا دەستكەوتى دەبىت. لە مارچى ۱۹۹۸ كۆنفرانسى سىياسەتى زمانى نونافۆتى كەنەدا رايگەياند كە ”لە ھەندىك تاكدا، ھىچ كام لەم دوو زمانە بە توندى لەنگەرى نەگرتووه“. مىك مالۇن و ئەلىكسىنا كۆبۆ (۱۹۹۸) بانگەشە دەكەن ژمارەھەكى بەرچا لە گەنجان بە تەواوى زمانەكانىيان نازانن و زۆرىك لە خوئىندكاران زۆرجار بە كەمترين لىھاتووبى لە ھەردوو زمانەھەدا دەمىنەھە. لە راپۆرتىكى كانادا،

كىتىكىمىو (۱۹۹۸) خەبات دەكات بۆ رىگرىكەردن لە مردنى ئىنوتىتوت، و نىشان دەدات ”گەنجان ناتوانن بە شىوئەھەكى روان لەگەل باپىرەكانىيان وتوئە بگەن“. ديارە برىكارى راستەوخۆ و ناراستەوخۆ پىكەتەھەكى و ئايدىلۆژى لە پشست كوشتنى زمانەكانەھە ھەمان ئەو ھىزە تەكنۆ-سەربازىيە كۆمەلەھەتى و ئابورى و سىياسەيانەن كە جىھانگىرىيە كۆمپانىيان بەرھەويش دەبەن. بەلام ھەندىك لە گرنگترين برىكارە راستەوخۆكان كە زۆرەھەكى خەلك رووبەرۆويان دەبنەھە، سىستەمى پەروردهدى و میدىيان. ئەمانە لە لاھەك بە شىوئەھەكى ناراستەوخۆ و لە لاھەكى تر راستەوخۆ كۆمەلگەكان لە رووى زمانەوانى و كۆلتوورىيەھە يەكى دەخەنەھە. وە لە رووى ئايدىلۆژىيەھە ئەوان لە رىگەھى تواناكانى بەرھەمەئىنانى رەزامەندى خوئەھە (ھىرمان و چۆمىسكى ۱۹۸۸)، وا لە خەلك دەكەن پروسەكانى يەكسانكەردن بە جورىك پىويست و تەنانەت سروشستى قبول بكەن (بروانە شىكارىيەھەكى ورد و ئالۆزى مەكومرتى ۲۰۰۲ ھەروھە برۆانئە مەكومرتى). ھەروھە كە زۆرىك لە توئەئەھەكان ئامزەھەكان پى كەردووه، دوای جوشوا فىشمان (۱۹۹۱)، فەركەكان دەتوانن لە يەك دوو جىلدا ئەو زمانە بكوژن كە بۆ چەندىن سەدە، تەنانەت ھەزاران سال ماونەتەھە، كاتىك قسەكەرەكانىيان بەرکەوتەھى پەروردهدى فەرمى جۆرى ئىستا نەبوون. ئەمرۆكە فەركەكان دەتوانن بەشدارى بكەن و لە ئەنجامدانى پاكتاوى زمانەوانى لە رىگەھى ھەلبۇاردنى میدىاي پەروردهدى فەرمىيەھە ئەم كارە دەكەن.

۵.۳. ئاىا فرەچەشنى زمانەوانى خوازراھە؟ ئاىا كەمىنەكانىش دەپانەوتىت؟

فرەچەشنى زمانەوانى بەلاى زۆرىك لە توئەئەھەكان (نەك باسى سىياسەتمەداران، يان ”كەسانى ئاساى“) تىكەلاو بىت. تەنانەت زانايانى

رېژدارى ۋە كوو وىل كېملىكا تيۋىدارىڭىزى
 سىياسى ۋە ئالان پاتن، پىندە چىت قېول بىكەن
 كە شتە كان "بەھۇى فرەچەشنى زىمانىيەۋە
 ئالۇز دەبن" (پاتن ۋە كېملىكا ۲۰۰۳: ۳) يان
 فرەچەشنى زىمانەۋانى "يەككىكە لە گىرنگىزىن
 بەرەبەستە كان بۇ بىناتنانى ھەستىكى بەھىزىتر
 لە ھاۋۋولاتىيۋونى ئورۇپايى" يان ئەۋەى كە
 ھەمەجۇرىيى زىمانەۋانى "كىشەيە" (۲۰۰۳:
 ۹). ئەمانە تەنبا خلىسكىنە چارەشە كان
 نىن: كېملىكا ۋە پاتن (۲۰۰۳) ئەم زانىارىيە
 پىشۋەختانە سەبارەت بە فرەچەشنى
 زىمانەۋانى ۋە كوو بەرەبەستىك دووبارە ۋە نويان
 دەكەنەۋە. ناونانى ھەمەجۇرىيى زىمانەۋانى
 ۋە كوو ئالۇزىيەك، بەرەبەستىك يان كىشەيەك،
 نكۋلىكرىن ۋە ماتەمىنى راستىيە كانە ھەرۋەھا
 لە بانگەشە بۇ ھەبوونى دوو قاچ ۋە پىنج
 پەنجە ئالۇزىترە لە ھەبوونى يەككىك. جگە لە
 زۇر كەم، ۋە لاتانى جىھان فرە زىمانن، ۋە بە
 ۋەتى (دىيى پاتناياك): "زىمانىك گەلەلەيەكى
 ناكردارىيە بۇ ۋەلاتىكى فرە زىمان" (۱۹۸۸:
 ۳۸۲). فرەچەشنى زىمانەۋانى بارى ئاسايى
 ژيانە لەسەر ھەسارەكەمان. بۇ زۇرىك لە
 توۋىزەران ئالۇزى/بەرەبەست/كىشە ھەمەجۇرىيى
 زىمانى نىيە بەلكو ئەۋ ھەلۋىستەنەن كە من
 ۋەك كەمكىردنەۋەى تاك زىمانە باسەم كىردوۋە.
 تىروانىيە ھەلەكانى دىكە كە تەنەنەت لە ناو
 زانابانى تۆكەمدا زۇرن ئەۋەيە كە كەمىنەكان
 بە جۇرىك دوردونگىن ("ئاتوان يان نامادە
 نىن"، Kymlicka ۋە Patten 2003: 12) بۇ
 فېرېبونى زىمانى زۇرىنە/زال، ۋە ئەۋان دەبنە
 گىتۇ، بەجۇرىك كە "تەنەنەت نەۋەى دوۋەم
 ۋە سىيەمى گروۋپە كۆجىرەكان بەزۇرى
 بە زىمانى باپىرائىيان دەزىن ۋە كاردەكەن،
 تەنھا بە كەمترىن يان نەبوونى فەرمەندەيى
 زىمانى دەۋلەت. ۋا ديارە ناچار نەكرىدىن بە
 "يەكگرتنى زىمانەۋانى" (كە پىندە چىت بە واتاى
 تۋاندنەۋە بېت، لەگەل "پەرۋەردەى گشتى
 ستانداردكراۋ بە زىمانىكى ھاۋبەش") "خزمەت

بە جىاكرىنەۋەى ھاۋلاتىيان دەكات بۇ گروۋپى
 جىاۋاز ۋە دژايەتى يەكتر. بەم شىۋەيە پىدانى
 مافى كەمىنەكان بۇ پەرۋەردەى مامناۋەندى
 زىمانى دايكى بە پىي ئەم جۇرە تيۋىزەكرىدە
 كارەساتىكى راستەقىنە دەبېت، يان بۇ خودى
 كەمىنەكان يان بۇ ھەموو كۆمەلگە. ئەم
 بانگەشانە لە زۇربەى حالەتەكاندا راست نىن،
 بەلام بەشىك بوون لە ئەفسانەى ھاۋشۋەيى
 كە لەبرى (مافە مرويىيەكانى زىمان) بوونەتە
 ھۇى تۋاندنەۋەى زىمانى ۋە كونتورى (مافە
 مرويىيەكانى زىمان) پەرۋەردەيىەكان ھەم مافى
 ھەبوونى پەرۋەردەى بنەرەتى بە شىۋەيەكى
 سەرەكى لە رېگەى زىمانى دايكە، لە لايەك
 مافى فېرېبونى زىمانى فەرمى/بالادەست
 بە باشى لەخۇ دەگرېت. ئەم دوۋانە دژ
 بەيەك نىن، تەۋاۋ پىچەۋانەن. لە باروۋخى
 فېرېبونى زىمانە، ئاستى بەرزى كارامەيى
 زىمانى زۇرىنە زىاد دەكرېت بۇ ئاستى بەرزى
 كارامەيى زىمانى دايكى. توۋىزىنەۋەى ئارلىن
 ستايرز (۱۹۹۴: پروانە تىبىنى ۱۱) روونى
 دەكاتەۋە كە "لەۋ فېرگانەى كە پىشتىگرى لە
 فېرېبونى سەرەتايى زىمانى ئىنوتىتوت دەكەن
 ۋە خويىندكارى پۇلى سى ۋە چوار، نووسەرى
 بەھىزن لە زىمانى ئىنوتىتوت، ئەنجامەكان
 لە زىمانى ئىنگلىزى نووسراۋدا بەرزىترىن".
 كاتىك مىندالانى (پوپىك) لە رېگەى
 زىمانى ئىنگلىزىيەۋە فېر دەكرېن، لە لايەن
 مامۇستايانى "سىي پىست ۋە كوو كەمئەندام
 مامەلەيان لەگەل دەكرېت ۋە دەستكەۋىيان
 بەدەست ناھىن كاتىك لە رېگەى مىدىيى
 يويىكەۋە فېر دەكرېن، ئەۋان "نووسەرى
 ناياب، خويىندكارى زىرەك ۋە دلخۇشەن".
 زۇرىك لە كىتەبەكان بە وردى پىشانى
 دەدەن چۇن دەتۋانرېت فېركرىدى زىادە كە
 رېز لە LHR پەرۋەردەيى ۋە LHR تر رېك
 بخرىتەۋە. ھەرۋەھا لە چەندىن بەلگەنامەى
 ياساى نەرمدا ھەندىك پىشتىگرى ھەيە.
 پىشنىيارەكانى لاھە سەبارەت بە مافەكانى

پەرۋەردەى كەمىنە نىشتمانىيەكان (۱۹۹۶)
 لە كۆمىسارىيى بالاي كەمىنە نىشتمانىيەكانى
 (/OSCE (www.osce.org/hcnm) لەخۇ
 دەگرېت: بۇ كەمىنەكان، پەرۋەردەى زىمانى
 دايك لە ھەموو ئاستەكاندا پىشنىيار دەكرېت،
 ھەرۋەھا بۇ قۇناغى ناۋەندى خويىند. ئەمەش
 مامۇستايانى دوو زىمانە لە زىمانى بالادەست
 ۋەك زىمانى دوۋەم دەگرېتەۋە (بىرگەى ۱۱-
 ۱۳). تىبىنى روونكرىدەۋە (p. 5) ئەمانەى
 خوارەۋەى ھەيە سەبارەت بە پەرۋەردەى
 ژىر كەۋتن:
 رېبازەكانى جۇرى ژىر كەۋتن كە شىۋازەكە
 تەنبا لە رېگەى زىمانى دەۋلەتەۋە دەۋىرتىتەۋە ۋە
 مىندالانى كەمىنەكان بە تەۋاۋى لە پۇلەكاندا
 يەكدەخرىن كە مىندالانى زۇرىنەيان تىدايە،
 لەگەل ستانداردە نىۋەدەۋلەتتەيەكان ناگونجىت.
 ئەمەش واتاى ئەۋەيە، زۇربەى پەرۋەردەى
 رەسەن ۋە كەمىنەكان - كە ژىردەكەۋن
 - لەگەل ستانداردە نىۋەدەۋلەتتەيەكانى
 مافى مرويىيە ناگونجىن. رەنگە ھەندىك
 لە سىياسەتمەداران لەگەل ئەمەدا بن ۋە
 زۇرىكىيان بانگەشەى ئەۋە دەكەن كە
 دەيانەۋىت پەرۋەردەيەكى باشتر رېكبخەن.
 ھەندىك دەست دەكەن بە داننان بەۋەى
 كە LHR تەۋاۋ لە پەرۋەردەدا، لەۋانەش
 پەرۋەردەى زىمانى دايك بۇ مىندالانى
 رەسەن ۋە كەمىنەكان، دەتۋانرېت بېتە ھۇى
 خويىندەۋارىيى قوول، داھىنان، ۋە ئاستى بەرزى
 فرەزىمانى بۇ خويىندكار، پاراستنى زىمانەكان، ۋە
 ھەرۋەھا، بەھۇى پەيوەندى ھۆكارى نىۋان
 جۇراۋجۇرىيى زىندوۋ ۋە جۇراۋجۇرىيى زىمانەۋانى
 (بروانە www.terralingua.org - Skutnabb-
 2003، Kangas, Maffi, and Harmon) بۇ
 ئەگەرە باشترەكان بۇ پاراستنى جۇراۋجۇرىيى
 زىندوۋ ۋە ئىكۆسىستەمى تەندروست. بەلام
 بەگشتى دژە ئارگىومىنەتەكە ئەۋەيە كە
 پاراستنى ھەموو زىمانەكانى جىھان يان
 زۇربەى زىمانەكانى جىھان ناتۋانرېت مسۆگەر

بېت، يان لە روۋى ئابوورىيەۋە بتۋانرېت
 بەردەۋام بېت. نمۋنەيەكى باش لېرەدا
 ئەۋەيە پاپۋا نىۋىگىنيا، ۋەلاتىكى تارادەيەك
 بچۋوكە، ژمارەى دانىشتۋانەكەى نىزىكەى
 ۵ مىيۇن كەسە. زۇرتىن ژمارەى زىمانى لە
 جىھاندا ھەيە، واتە زىاتىر لە ۸۵۰ زىمان. بە
 بۇچۋونى دەقىد كلاس لە بانكى نىۋەدەۋلەتى
 (۲۰۰۳)، تا سالى ۲۰۰۲، ۴۷۰ زىمان ۋە كوو
 مىدىيى پەرۋەردە لە پىش فېرگە ۋە لە دوو
 پۇلى يەكەمدا بەكاردەھىنرېن. ھەندىك لە
 ئەنجامەكان بەم شىۋەيەن: مىندالان زووتر
 ۋە ئاساتىر خويىندەۋار دەبن. ئەۋان خىراتر ۋە
 ئاساتىر فېرى زىمانى ئىنگلىزى دەبن لە چاۋ
 خوشك ۋە براكانيان لە ژىر سىستەمى كۆنى
 ئىنگلىزى-ناۋەندىدا. مىندالان بە كچانىشەۋە
 لە قوتابخانە دەمىنەۋە. تاقىكرىدەۋەكانى
 پۇلى شەشەم لەۋ ۳ پارېزگايەى كە لە سالى
 ۱۹۹۳ دەستيان بە ۋانە ۋەتەنەۋە كىرد بە زىمانى
 دايك زۇر بەرزىت بوو لەۋ پارېزگايەى كە
 ھىشتا لە رۇزى يەكەمەۋە لە رېگەى مىدىيى
 ئىنگلىزىيەۋە ۋانە دەلېنەۋە. پىندەچىت بە
 تەۋاۋى بتۋانرېت پەرۋەردە رېكبخىرېت بۇ
 ئەۋەى بەشدارى لە ئەنجامدانى پاكتاۋى
 زىمانەۋاندا نەكات. پرسىيارى كۇتايى كەۋانە
 ئەۋەيە: تا چەند زىمانەۋانى بەكارھىتراۋ
 بەشدارى كىردوۋە لە چارەسەرە ئەگەرىيەكان،
 لە پلاننانانى زىمان كە پىشتىگرى لە پاراستنى
 جۇراۋجۇرىيى زىمانەۋانى دەكات ۋە كار بۇ LHR
 دەكات ۋەك پىشەمەرجىكى پىنويست نەك بۇ
 رېگرىكرىدەن لە پاكتاۋى زىمانەۋانى بەلكوو بۇ
 پىشتىگرىكرىدى جۇراۋجۇرىيى زانىارى، بىرۋەكە،
 ناسنامە ۋە رېگاكى چەمكسازى جىھان كە
 لە زىمانە جىاۋازەكاندا كۆد كراۋن ۋە ھەرۋەھا
 دەرئەنجامى كارلىكى قسەكەرەكانيان؟
۶. بەشدارى زىمانەۋانى كارپىنكاراۋ: ئاسۋى داھاتوۋ
 ھەموو بوارىكى (مافە مرويىيەكانى زىمان)

igefinnar i Botkyrka och hos finlandssvenskar i Abo. (Will Finnish survive in Sweden? A study of language skills and language use among second generation Sweden Finns in Botkyrka, Sweden, and Finland Swedes in Abo, Finland). Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Fennica Stockholmiensia 7. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Jokinen, Markku
2000 The linguistic human rights of Sign language users. In: Robert Phillipson (ed.), Rights to Language. Equity, Power and Education, 203–213.

Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. Kemal, Mustafa (Ataturk)
1931 From Cumhuriyet, February 14, 1931, quoted in Susan Meiselas 1997, Kurdistan. In the Shadow of History, 145. New York: Random House.

Kirkness, Verna
2002 The preservation and use of our languages. In: Barbara Burnaby and Jon Reyhner (eds.), Indigenous Languages Across the Community, 17–23. Flagstaff, Arizona: Northern Arizona University.

Klaus, David
2003 The use of indigenous languages in early basic education in Papua New Guinea: A model for elsewhere? Language and Education 17: 105–111.

Krauss, Michael
1992 The world's languages in crisis. Language 68: 4–10.

Krauss, Michael
1996 Status of Native American language endangerment. In: Gina Cantoni (ed.), Stabilizing Indigenous Languages. Flagstaff: Northern Arizona University. www.nceia.gwu.edu/pubs/stabilize/i-needs/status.htm

Handbook of Language and Communication: Diversity and Change : Diversity and Change, edited by Marlis Hellinger, and Anne Pauwels, De Gruyter, Inc., 2007. ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/oculcarleton-ebooks/detail.action?docID=364685>. Created from oculcarleton-ebooks on 2022-01-22 04:51:07.

Copyright © 2007. De Gruyter, Inc.. All rights reserved.

394 Tove Skutnabb-Kangas
Krauss, Michael
1997 The indigenous languages of the north: A report on their present state. In: Hiroshi Shoji and Juha Janhunen (eds.), Northern Minority Languages: Problems of Survival, 1–34. Senri Ethnological Studies 44. Osaka: National Museum of Ethnology.

Krauss, Michael, Luisa Maffi and Akira Yamamoto
2004 The world's languages in crisis: Questions, challenges, and a call for action. In: Osamu Sakiyama, Fubito Endo, Honoré Watanabe and Fumiko Sasama (eds.), Lectures on

matiecentrum Mensenrechten (SIM). Blommaert, Jan
2004 Rights in places. Comments on linguistic rights and wrongs. In: Jane Free-land and Donna Patrick (eds.), Language Rights and Language Survival. Sociolinguistic and Sociocultural Perspectives, 55–65. Manchester, UK & Northampton, MA: St. Jerome Publishing.

Branson, Jan and Don Miller
2002 Damned for Their Difference. The Cultural Construction of Deaf People as Disabled. Washington, DC: Gallaudet University Press. Burnaby, Barbara
1996 Language policies in Canada. In: Michael Herriman and Barbara Burnaby (eds.), Language Policies in English-dominant Countries: Six Case Studies, 159–219. Clevedon, UK: Multilingual Matters.

Capotorti, Francesco
1979 Study of the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. New York: United Nations.

Dunbar, Robert, Tove Skutnabb-Kangas, Hassan Id Balkassm, Ida Nicolaisen, Ole Henrik Magga, and Mililani Trask
2007 Education of Indigenous Children and Violations of Articles II(b) and II(e) of the UN Genocide Convention. Expert Paper Written for the United Nations. New York: United Nations.

Fishman, Joshua A.
1991 Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages. Clevedon, UK: Multilingual Matters. Freeland, Jane and Donna Patrick (eds.)
2004 Language Rights and Language Survival. Sociolinguistic and Sociocultural Perspectives. Manchester, UK & Northampton, MA: St. Jerome Publishing.

Grin, Francois
2000 Evaluating Policy Measures for Minority Languages in Europe: Towards Effective, Cost-effective and Democratic Implementation. ECMI Report 6, October 2000. Flensburg: ECMI. Grin, Francois
2003 Diversity as a paradigm, analytical device, and policy goal. In: Will Kymlicka and Alan Pat-ten (eds.), Language Rights and Political Theory, 169–188. Oxford: Oxford University Press.

Harmon, David
2002 In Light of Our Differences: How Diversity in Nature and Culture Makes Us Human. Washington, DC: The Smithsonian Institute Press. Herman, Edward S. and Noam Chomsky
1988 Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media. New York: Pantheon.

Janulf, Pirjo
1998 Kommer finskan i Sverige att fortleva? En studie av sprakkunskaper och sprakanvändning hos andragenerationens sver-

رووی کاتوهه و سنووردارکردنی هاوتا بو په یوه نندیه کې له هندیگ له نهجامه کانیان. (گرین ۲۰۰۳: ۱۷۳).

رهنګه مروّف زیاد بکات، دواخستنې سیاسه ته زور پښوېسته کان، زیانګی زور به ګه لانی رهنګه و که مینه کان ده ګه یه نیټ. ټه وان بهرده وام ده بن له ګه ل خباته کان، ته نانت به بی پشټیوانی زمانه وانی کارپیکراو به لام رهنګه هندیگ له زمانناسانی کارپیکراو بیانیه وې به شداری بګه، له رنګه ی چالاکیه کانی پلاندانانی زمانه کانیانوه، له ګه یاندنی زوربه ی زمانه کانی جیهان تا چوارګوشه ی سهره وې چې له خسته ی ۳ و بهم پیه ش هره وها به راست زانینی قسه کانی یاسای ریزلینانی مه لیسیت. کوده که له لایه ن ټیمیلدا پیرلی، مالیسیت له مانیتوبا نووسراوه (له Kirkness 2002: 23 وهرگیراوه):

دایه ګوره و باوه ګوره سوپاس بو زمانه که مان که بو ټیمه پاشه که وتان کردووه. ټیستا نوره ی ټیمه به بیاریزین بو ټه وانه ی هیشتا له دایک نه بوون. ټه ګه ری هه به ټمه حه قیقه ته هه بیټ.

* <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110198539.2.365/html>

په راویز

1. forced linguistic assimilation
2. Diglossia. دوو زمان شنیوه یی، دؤخیکې زمانې نانو کومه لکه په که دوو چور ی جیاواز له زمانیک له رنګه ی به کارهینان و به کارهینانه کومه لایه تیبه جیاواز کان به کار دهینریت.
3. Linguistic genocide

ژبده

Amendments to the Law on Foreign Language Education and Teaching
2002 www.abgs.gov.tr/abportal/uploads/files/Analytical%20Note%20on%20Constitutional%20Amendments%20.doc

Andry sek, Oldrich
1989 Report on the Definition of Minorities. SIM Special No 8. Utrecht: Netherlands Institute of Human Rights, Studieen Infor-

زمان) له بهر یوه بردنه جوړه جوړه کان، پیشتر باسکراوه) یان له سهر بنه مای پیشینیه کی ته و او به دوور له راستیه. په یوه نندیه کانی ټیوان توژینه ووه و سیاست، یان له سهر ټه وې توژهران به شی پیوست له باره ی مملانییه کانی دهره وې زانکو ګانه ووه نه زانن و ټه ټه نجامه ی که به ده ست هاتوون. توژکردنی؟ زیاتر له ګه ل ګه لانی رهنګه و که مینه کان رهنګه هندیگ له وانه روژن بکاتوه که کانه کانیان ته نیا بو تیوریزه کردن به سهر ده بات. به هه مان شیوه، ره خنه گرتن له بنه ما تیوری و چه مکه کانی به کارهینراو له کاتی باسکردنی (مافه مروییه کانی زمان) نموونه یه که چنده قورسه ټالوزیه کانی بنیاتنانی تیوری فره پسپوری به رز نرخیریت. ټه ګه رهنديگ چه مکه که له، یاسای نیوده و له تیبه ووه سهرچاوه بګرن، ټه ووه به شیوه یه کی ترسناک زانستی نییه که ره خنه یان لی بګیریت که وا تیوری سیاسی یان چه مکی SLA نین، به بی ټه وې یاسای نیوده و له تی بزاین و پیشمه ره ج کانی چوون و بوچی ټه و جوړه چه مکه به په ریه یان پیدراوه و بوچی به و شیوه یه به کارده هینرین که هه یه. له تیوری فره پسپوریدا، ده بیټ به خشین و وهرگرتن، شیکردنه ووه و ره خنه و ګه شه پیدانی زیاتر هه بیټ، له سهر بنه مای زانینی لانی که م بنه ماکانی ټه و دیسیپلینانه ی که په یوه نندیان پیوه هه یه. به داخه ووه پی ناچیت ټمه لای هندیگ ره خنه گری دهنګی زور به رز نه بیټ. هه بووه، وه کوو فرانسوا گرین زور جوان باسی ده کات.

[...] خیزانه خو ټامازه پیدهرانی گوتاره کان، راده ی په یوه نندی ټیوانیان، سهره رای کومه لکه یه کی پیشه وخته ی به رزه ووه نندیه کان، هیشتا سنوورداره. [...] له پراکتیکدا، ټم دؤخه واتای ټه ووه یه، باسه کان له باره ی زمان و مافی که مینه کان زور جار له کایه جیاکراوه کاندا ټه نجام دهرین که تییدا نووسهران له وانه یه وه سوه سیان له لا دروست بیټ بو دووباره داهینانه ووه ی چه رخنه که، به تیچووی زور له

tage Unit's Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages. Approved March 31, 2003, by the Participants of the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages, UNESCO, Paris-Fontenoy, March 10–12, 2003. http://portal.unesco.org/culture/en/file_download.php/1a41d53cf46e10710298d314450b97dfLangage+Vitality.doc.

UNESCO
2003b Recommendations for Action Plan. International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages, UNESCO, Paris-Fontenoy, March 10–12, 2003. http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=8270&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

UNESCO
2003c Education in a Multilingual World. UNESCO Education Position Paper. Paris: UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001297/129728e.pdf>. van der Stoel, Max
1999 Report on the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area. And: Annex. Replies from OSCE participating States. The Hague: OSCE High Commissioner on National Minorities.
de Varennes, Fernand
1996 Language, Minorities and Human Rights. Dordrecht: Martinus Nijhoff.
de Varennes, Fernand
1999 The existing rights of minorities in international law. In: Miklós Kontra, Robert Phillipson, Tove Skutnabb-Kangas and Tibor Várady (eds.), Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights, 117–146. Budapest: Central European University Press.
de Varennes, Fernand
2000 Tolerance and inclusion: The convergence of human rights and the work of Tove Skutnabb-Kangas. In: Robert Phillipson (ed.), Rights to Language. Equity, Power and Education. Celebrating the 60th Birthday of Tove Skutnabb-Kangas, 67–71. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
de Varennes, Fernand
2003 Language rights and human rights: The international experience. In: Dónall ÓRiagáin (ed.), Language and Law in Northern Ireland, 5–16. Belfast Studies in Language, Culture and Politics 9. Belfast: Queen's University Belfast. <http://www.bslep.com/>.
Williams, Edward
1998 Investigating Bilingual Literacy: Evidence from Malawi and Zambia (Education Research No. 24). London: Department for International Development.

26–29, 2003. In: Stephen May, Margaret Franken and Roger Barnard (eds.), LED 2003: Refereed Conference Proceedings of the 1st International Conference on Language, Education and Diversity. Hamilton: Wilf Malcolm Institute of Educational Research, University of Waikato. CD Rom
Skutnabb-Kangas, Tove and Sertac Bucak
1994 Killing a mother tongue – how the Kurds are deprived of linguistic human rights. In: Tove Skutnabb-Kangas and Robert Phillipson (eds.), Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination, 347–370. Berlin: Mouton de Gruyter.
Skutnabb-Kangas, Tove and Robert Phillipson
1994 Linguistic human rights, past and present. In: Tove Skutnabb-Kangas and Robert Phillipson (eds.), Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination, 71–110. Berlin: Mouton de Gruyter. Skutnabb-Kangas, Tove, Luisa Maffi and Dave Harmon
2003 Sharing a World of Difference. The Earth's Linguistic, Cultural, and Biological Diversity. Paris: UNESCO Publishing. <http://www.terralingua.org/RecPublications.htm>.
Skutnabb-Kangas, Tove (ed.)
1995 Multilingualism for All. Lisse: Swets & Zeitlinger.
Stroud, Christopher
2001 African mother-tongue programmes and the politics of language: Linguistic citizenship versus linguistic human rights. Journal of Multilingual and Multicultural Development 22: 339–355. Stroud, Christopher and Kathleen Heugh
2003 Language rights and linguistic citizenship. In: Jane Freeland and Donna Patrick (eds.), Language Rights and Language Survival: Sociolinguistic and Sociocultural Perspectives, 191–217. Manchester, UK: St. Jerome Publishing, 191–217.
Thornberry, Patrick
1997 Minority rights. In: Academy of European Law (ed.), Collected Courses of the Academy of European Law. Vol. VI, Book 2, 307–390. The Netherlands: Kluwer Law International. Thornberry, Patrick and Dianna Gibbons
1997 Education and minority rights: A short survey of international standards. International Journal on Minority and Group Rights. Special Issue on the Education Rights of National Minorities 4: 115–152. Tomas'evski, Katarina
1996 International prospects for the future of the welfare state. In: Reconceptualizing the Welfare State, 100–117. Copenhagen: The Danish Centre for Human Rights.
UNESCO
2003a Language Vitality and Endangerment. UNESCO Intangible Cultural Heri-

2000b Poverty and disadvantage: Issues in retrospect. In: Ajit K. Mohanty and Girishwar Misra (eds.), Psychology of Poverty and Disadvantage, 261–284. New Delhi: Concept Publishing Company.
Mohanty, Ajit K.
2000 Perpetuating inequality: The disadvantage of language, minority mother tongues and related issues. In: Ajit K. Mohanty and Girishwar Misra (eds.), Psychology of Poverty and Disadvantage, 104–117. New Delhi: Concept Publishing Company.
Pattanayak, Debi Prasanna
1988 Monolingual myopia and the petals of the Indian lotus: Do many languages divide or unite a nation? In: Tove Skutnabb-Kangas and Jim Cummins (eds.), Minority Education: From Shame to Struggle, 379–389. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
Patten, Alan and Will Kymlicka
2003 Introduction. Language rights and political theory: Context, issues, and approaches. In: Will Kymlicka and Alan Patten (eds.), Language Rights and Political Theory, 1–10. Oxford: Oxford University Press. Rannut, Mart
2003 Postmodern trends in current language development. In: Helle Metslang and Mart Rannut (eds.), Languages in Development, 19–30. Munchen: Lincom Europa.
Rubio-Marin, Ruth
2003 Language rights: Exploring the competing rationales. In: Will Kymlicka and Alan Patten (eds.), Language Rights and Political Theory, 52–79. Oxford: Oxford University Press. Sen, Amartya
1985 Commodities and Capabilities. Amsterdam: North Holland. Skutnabb-Kangas, Tove
1997 Human rights and language policy in education. In: Ruth Wodak and David Corson (eds.), The Encyclopedia of Language and Education. Vol. 1: Language Policy and Political Issues in Education, 55–65. Dordrecht: Kluwer.
Skutnabb-Kangas, Tove
2000 Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights? Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
Skutnabb-Kangas, Tove
2002 (Why) should diversities be maintained? Language diversity, biological diversity and linguistic human rights. Glendon Distinguished Lectures 2003, York University, Glendon College, Toronto, Ontario, Canada. <http://www.glendon.yorku.ca/english/archive/index.html>.
Skutnabb-Kangas, Tove
2005 Can a “linguistic human rights approach” “deliver”? Reflections on complementarities, tensions and misconceptions in attempts at multidisciplinary. Plenary paper at the International Conference on Language, Education and Diversity, University of Waikato, Hamilton, Aotearoa/New Zealand, November

Endangered Languages 4, 23–27. Suita, Osaka: The Project “Endangered Languages of the Pacific Rim”.
Kymlicka, Will and Alan Patten
2003 Language rights and political theory. Annual Review of Applied Linguistics 23: 3–21. Ladd, Paddy
2003 Understanding Deaf Culture. In Search of Deafhood. Clevedon, UK: Multilingual Matters. Lane, Harlan
1992 The Mask of Benevolence: Disabling the Deaf Community. New York: Lowell, 1999
Magga, 2004
Alfred Knopf. Anne and Brian Devlin
Miscommunication between Aboriginal students and their non-Aboriginal teachers in a bi-lingual school. In: Stephen May (ed.), Indigenous Community-based Education, 137–159. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
Ole Henrik, Ida Nicolaisen, Mililani Trask, Robert Dunbar and Tove Skutnabb-Kangas
Indigenous Children's Education and Indigenous Languages. Expert Paper Written for the United Nations Permanent Forum on Indigenous Issues. New York: United Nations.
Ian Martin,
2000a Aajiqatigiingniq. Language of Instruction Research Paper. A Report to the Government of Nunavut. Unpublished manuscript, Department of Education, Iqaluit, Nunavut, Canada. [imartin@glendon.yorku.ca].
Martin, Ian
2000b Sources and Issues: A Backgrounder to the Discussion Paper on Language of Instruction in Nunavut Schools. Unpublished manuscript, Department of Education, Nunavut. [imartin@glendon.yorku.ca].
May, Stephen
2001 Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism, and the Politics of Language. London: Longman.
McMurtry, John
1999 The Cancer Stage of Capitalism. London: Pluto Press.
McMurtry, John
2002 Value Wars. The Global Market Versus the Life Economy. London: Pluto Press. Milloy, John S.
1999 A National Crime. The Canadian Government and the Residential School System, 1879 to 1986. Winnipeg, Manitoba: The University of Manitoba Press.
Misra, Girishwar and Ajit K. Mohanty
2000a Consequences of poverty and disadvantage: A review of Indian studies. In: Ajit K. Mohanty and Girishwar Misra (eds.), Psychology of Poverty and Disadvantage, 121–148. New Delhi: Concept Publishing Company. Misra, Girishwar and Ajit K. Mohanty